

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет психолого-педагогічний
Кафедра загальної та вікової психології**

**ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ
КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ**

Кваліфікаційна робота

студента групи ЗПП-24-2

ступінь вищої освіти: другий (магістерський)
спеціальності 053 Психологія

Уласюка Максима Олександровича

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Пінська О. Л.

Кривий Ріг – 2025

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Уласюк Максим Олександрович, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Підпис

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4-7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ В ПРОСТОРІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ.....	8-29
1.1. Комунікативні здібності як домінантна характеристика комунікативної компетентності особистості.....	8-14
1.2. Структурні компоненти комунікативних здібностей	14-20
1.3. Психологічні детермінанти розвитку комунікативних здібностей осіб юнацького віку.....	21-28
Висновки до розділу 1.....	28-29
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЮНАКІВ.....	30-45
2.1. Опис методів та процедури дослідження.....	30-35
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	35-44
Висновки до розділу 2	44-45
РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНА ПРОГРАМА ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ	46-56
3.1. Опис корекційної програми розвитку комунікативних здібностей юнаків.....	46-50
3.2. Аналіз результатів повторного діагностичного дослідження	50-53
Висновки до розділу 3.....	53-54
ВИСНОВКИ.....	55-56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57-67

ВСТУП

В умовах динамічних соціально-політичних та економічних трансформацій, послідовної демократизації та гуманізації освітнього простору експоненціально актуалізується проблема всебічного розвитку особистості. Реформування національної системи освіти спрямоване на розкриття потенціалу людини як найвищої цінності та активізації її соціально важливих та особистісних якостей взагалі та комунікативної компетентності зокрема. На порядок денний постало питання визначення психологічних можливостей поліпшення соціальної взаємодії особистості з іншими людьми, а комунікація виступає в якості універсальної умови цього процесу.

В сучасному світі гіперінформатизації комунікація пронизує всі царини життя, бо весь досвід, вміння та навички особистість отримує в результаті комунікативної взаємодії. Саме тому дослідження соціально-психологічних особливостей її розвитку перманентно знаходиться на вістрі психологічних досліджень і набуває особливої актуальності. Ефективна комунікація - це запорука якомога повнішого розкриття здатності вибудовувати особисте буття, гарантія успішного навчання, професійної діяльності, збереження цілісності внутрішнього світу та його вдосконаленні у консонансі із собою, побудові персональних стосунків та досягнення цілей у процесі актуалізації та власного життєтворення. Саме завдяки вмінню взаємодіяти з іншими людиною самовиражається, задовольняє безліч своїх потреб, отримує необхідний досвід. Комунікація виступає в якості універсальної детермінанти людського існування. Саме вона дозволяє людям взаємодіяти один з одним, будувати відносини, задовольняти свої соціальні потреби, розвивати свої особистісні якості (емпатію, рефлексивність, асертивність), налагоджувати свої соціальні зв'язки і відносини [50]. Ефективна комунікація – це складний спектр взаємодії між людьми, зреалізуватись вона може лише при достатньому рівні розвитку комунікативної компетентності, ядро якої складають комунікативні здібності особистості як її психологічний інструмент.

Комунікативна компетентність – інтегральна якість особистості яка виконує функцію соціальної адаптації та цілком відповідного функціонування особистості в соціумі. Це система внутрішніх ресурсів ефективної взаємодії, а саме установок, позицій спілкування, стереотипів, цінностей, ролей, знань, умінь, навичок, здібностей.

Комунікативні здібності – це вміння і навички спілкування з людьми, від яких залежить його успішність, комплекс індивідуально-психологічних особливостей, що уможливають здатність людини до активного і конструктивного спілкування, передачі й адекватного сприймання інформації, організації ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, правильного розуміння себе, своєї поведінки та партнерів по спілкуванню [10, с. 159]. Розвинені комунікативні здібності мають важливий вплив на особистість і соціальне життя людини. Вони допомагають ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми, легко знаходити з ними спільну мову, швидко і точно орієнтуватися в ситуації взаємодії, легко встановлювати контакт, чути, розуміти співрозмовника, доводити свою точку зору, добиватися успіху у всіх сферах життєконструювання. Високий рівень розвитку комунікативних здібностей – це запорука та вирішальний елемент для досягнення поставленої мети зокрема та самореалізації загалом.

Значимість означеної проблеми та соціальний запит на її дослідження зумовили вибір теми нашої кваліфікаційної роботи **«Психологічні детермінанти розвитку комунікативних здібностей студентів»**.

Виходячи з актуальності тематики кваліфікаційної роботи **метою** нашого дослідження є: окреслення, теоретичне обґрунтування та емпірична перевірка психологічних детермінант розвитку комунікативних здібностей студентів.

Для досягнення мети дослідження були сформульовані наступні **завдання**:

1. Проаналізувати стан розробки проблеми в психолого-педагогічній літературі.

2. Проаналізувати дефініційне наповнення термінів «комунікативна компетентність», «здібності», «комунікативні здібності», «емпатійність», «асертивність».
3. Визначити та схарактеризувати психологічні чинники розвитку комунікативних здібностей у період ранньої дорослості.
4. Провести дослідно-експериментальну роботу з дослідження психологічних детермінант розвитку комунікативних здібностей студентів.
5. Розробити та впровадити комплексну корекційну програму з розвитку комунікативних здібностей особистості у юнацькому віці.
5. Проаналізувати результати емпіричного дослідження.

Об'єктом нашого дослідження є комунікативна компетентність особистості, а **предметом** – психологічні детермінанти розвитку комунікативних здібностей особистості в період ранньої зрілості.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: філософські та психологічні концепції спілкування (М. Заброцький, Н. Завіниченко, М. Каган, С. Максименко, Л. Орбан-Лембрик, Н. Вітюк), системний підхід до формування комунікативних умінь (В. Моляко, В. Каплинський, С. Сисоєва, О. Рудницька), концепція розвитку психіки в діяльності (І. Бех, Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, Л. Орбан-Лембрик, С. Сисоєва).

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань було застосовано комплекс методів наукового дослідження: теоретичних: аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, узагальнення та систематизація наукових даних; емпіричних: тестування, психолого-педагогічний експеримент; статистичних: методи математичної статистики на базі пакету новітніх статистичних програм (IBM SPSS Statistics 22.0.0.0.), метод кореляційного аналізу (за критерієм Пірсона).

Експериментальною базою дослідження став Криворізький державний педагогічний університет. Вибірка формувалася зі студентів двох факультетів (фізико-математичного і факультету географії, туризму та історії). Загальна кількість респондентів склала 46 студентів.

Для збору емпіричних даних використовувався комплексний методичний інструментарій, спрямований на діагностику комунікативних здібностей у задіяних у дослідженні респондентів:

1. Тест комунікативних умінь Л. Міхельсона в адаптації Ю. Гільбуха [77].
2. Методика діагностики рівня емпатійних здібностей В. Бойко [63].
3. Опитувальник рівня асертивності В. Каппоні, Т. Новак [97].

Обрані методики є валідними у вітчизняній психологічній науці, що доводить надійність використання даних психодіагностичних інструментаріїв.

Теоретична новизна роботи полягає у можливостях оновлення та поглиблення наукових уявлень про структуру, динаміку та детермінанти оптимізації розвитку комунікативних здібностей студентів закладів вищої освіти. Результати дослідження можуть бути використані в подальшому вивченні проблем удосконалення комунікативної взаємодії учасників освітнього процесу.

Практичне значення магістерської роботи полягає в можливості використання результатів теоретичного й експериментального дослідження в закладах вищої освіти, як при викладанні дисциплін психологічного циклу, так і з метою створення сприятливих умов для розвитку комунікативних здібностей в умовах фасилітативного супроводу суб'єктів взаємодії.

Надійність та вірогідність дослідження забезпечувалися репрезентативністю вибірки (46 студентів), поєднанням кількісного та якісного аналізу, використанням методів математичної статистики.

Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків з кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел який налічує 110 джерел, ілюстрована 5 рисунками, загальним обсягом 67 стор. (з них 56 стор. основного тексту).

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ В ПРОСТОРІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ

Бурхливий розвиток суспільно-економічних відносин, глобалізаційні процеси, гіперінформатизація людства викликали значні зміни в людській свідомості та пізнанні. Такі сучасні цивілізаційні зрушення вимагають від кожної молодої людини вибудовування продуктивної життєвої позиції, а для цього необхідне всебічне розкриття всієї різноманітної палітри комунікативного потенціалу, конститутивним компонентом якого виступають комунікативні здібності.

1.1. Комунікативні здібності як домінантна характеристика комунікативної компетентності особистості

У сучасному інформаційному суспільстві досить важливим аспектом життєдіяльності людей є комунікація, інтенсивність якої постійно зростає, а форми стрімголов змінюються, набуваючи все більшої опосередкованості. Між тим, компетентність у комунікації є важливою якістю особистості, яка забезпечує успіхи людини у самовизначенні, самоактуалізації, саморозвитку як у професійному, так і в особистісному значенні.

В зазначеному контексті комунікативну компетентність можна розуміти як сукупність індивідуальних характеристик особистості, які забезпечують її можливості ефективно виконувати комунікативну діяльність. Це складний психологічний феномен має свою структуру. Переважна більшість психологів до структурних елементів комунікативної компетентності відносять: **емоційний компонент** (переживання, які ми відчуваємо під час спілкування, симпатія, інтерес до іншої людини, емоційний відгук на її звернення, позитивна «Я»-концепція, співпереживання та співчуття, здатність

акумулювати корисну інформацію, обмін якою зумовлюється внутрішнім інтересом та готовністю до активної комунікації), **мотиваційний компонент** (потреба в спілкуванні, як специфічна установка особистості, її успадкований інстинкт спілкування, вроджене прагнення до афіліації та інші провідні мотиви особистості під час спілкування), **когнітивний компонент** (усвідомлення значущості комунікативної діяльності, внутрішній світ індивіда, який формується у процесі пізнавального досвіду, знання, вміння, навички, які допоможуть усвідомлювати та аналізувати свої дії, розпізнавати психологічний портрет співрозмовника, адекватно пізнавати та оцінювати когнітивний діапазон партнера, його внутрішній світ та ототожнювати свою особистість з особистістю іншого, підтверджувати взаємні рольові очікування). **Поведінковий компонент** передбачає практичне володіння вербальними та невербальними засобами спілкування, сформованість відповідно до трьох взаємообумовлюючих аспектів спілкування (комунікативного, перцептивного, інтерактивного) комунікативних умінь та здібностей, які дають можливість успішно встановлювати контакт із іншою людиною та управляти ситуацією взаємодії з нею, вибудовувати дискурс відповідно до норм та правил етикету [2; 12; 13; 14; 15; 35; 43; 50]. Власне поведінковий компонент комунікативної компетентності виступає регулятором характеру спілкування, діяльнісним виявом комунікативних здібностей людини до спільної взаємоузгодженої діяльності та співпраці.

Комунікативна компетентність, на думку Н. Чепелевої - це реалізація певної сукупності знань, умінь і навичок комунікації, норм і ціннісних орієнтирів у діяльності особистості, здатність знаходити компромісні позиції у ситуації комунікації [цит. за 75, с. 254]. Компетентність у комунікації, як зазначають С. Березка та А. Кузнецова, це не просто знання механізмів ефективної комунікації, це, насамперед, здатність використати цей когнітивний багаж у різноманітних комунікативних ситуаціях, уміння підлаштовуватися до етичних, соціокультурних патернів поведінки, прийнятих у даному суспільстві [цит. за 50, с. 96]. Досить ґрунтовно розкриває

сутність означеного феномену О. Корніяка, окреслюючи її як визначальний чинник самоздійснення особистості і розглядає комунікативну компетентність «як складно організоване, внутрішньо суперечливе поєднання комунікативних знань і вмінь, що відображають цілі та результати здійснюваної суб'єктом спілкування комунікативної діяльності» [43, с. 86]. Отже, комунікативна компетентність виступає універсальним ключем для здійснення продуктивної міжособистісної взаємодії.

Система функціонування інформаційного суспільства, його розвиток і стабільність перманентно актуалізують проблему конгруентного особистісного розвитку з максимальним урахуванням особливостей комунікативної сфери взагалі та комунікативних здібностей зокрема. В умовах несталого трансформаційного сьогодення людина стикається з безліччю викликів у світлі різноманітних міжособистісних зв'язків і відносин, необхідністю вирішення складних завдань що потребує розвитку комунікативних здібностей, які сприятимуть досягненню високих результатів у комунікативній діяльності.

Однією з стрижневих рис людської особистості є здібності, які являють собою високий рівень розвитку загальних і спеціальних знань, умінь і навичок, що уможливають успішне виконання різних видів діяльності. Однак, здібності не зводяться до знань, умінь і навичок, але забезпечують їх швидке набуття, фіксацію та ефективне практичне використання в будь-якій діяльності. Це стійкі властивості людини, що існують тільки відносно тієї або іншої, але обов'язково визначеної діяльності і являють собою необхідну умову її успіху.

У психології виокремлюють загальні здібності, які уможливають гарні результати у різноманітні видів діяльності людини, для розвитку і реалізації яких мають бути відповідні задатки. До спеціальних здібностей відносять комунікативні. Це комплекс якостей особистості, фундаментом яких виступають специфічні знання, використання яких на практиці забезпечить плідну діяльність у ситуаціях комунікації. Комунікативні здібності, як і будь-

які інші є динамічними утвореннями, тобто перебувають в інтенсивному русі, піддаються коригуванню, але за умови створення відповідних умов [46].

Здібності до комунікації є фундаментальними в загальній палітрі комунікативних компетенцій. Вони є предметно-діяльними і включають в себе мову людини, як засіб існування, здатності до соціально-психологічної адаптації, до міжособистісного пізнання і оцінки людей, вміння знаходити спільну мову з іншими людьми, зацікавлювати їх. Тобто, комунікативні здібності розглядають як можливість особистості продуктивно спілкуватися, використовувати при цьому увесь багаж всіх своїх знань, умінь та навичок для конструювання сприятливої ситуації комунікації [10].

Комунікативні здібності можна розглядати як внутрішню потенцію, резерв людини для налагодження ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії у будь-якій ситуації, враховуючи її своєрідність, винятковість, неоднозначність, оригінальність тощо [11].

Комунікативні здібності розглядають як комунікативний потенціал особистості, її комунікативно-виконавчу майстерність, технологічну підготовленість людини до спілкування. Ця вправність виявляється як два взаємопов'язаних вміння: вміння знайти відповідну до певної ситуації технологію спілкування та вміння зреалізувати обрану технологію безпосередньо у визначеній ситуації [18].

Комунікативні здібності забезпечують не тільки ефективний обмін інформацією між співрозмовниками (комунікативна складова спілкування), а й її психологічну сумісність у міжособистісному сприйнятті (перцептивна складова спілкування). Це своєрідне об'єднання, симбіоз індивідуально-психічних та психофізіологічних особливостей людини, який уможливорює спільну взаємоузгоджену діяльність та забезпечує ефективну міжособистісну взаємодію в процесі спілкування [25]. Комунікативні здібності відносяться до спеціальних здібностей, утворюючи систему якостей особистості і є детермінантою високих результатів комунікативної діяльності.

Достатній рівень розвитку комунікативних здібностей – це підвалина успіху майже у всіх царинах життєтворення людини, яка забезпечує успішне налагодження контактів з іншими людьми, організацію ефективного міжособистісного простіру в процесі спілкування для задоволення власних потреб особистості та для забезпечення психологічного та емоційного комфорту [30].

Аналіз проблеми комунікативних здібностей засвідчує її широку розгорнутість в полі психологічних досліджень і ця проблематика займає поштивне місце серед нагальних питань психологічної науки.

Енциклопедія освіти означає комунікативні здібності як здібності людини, що виявляються в спілкуванні з людьми і включають в себе вміння слухати і розуміти інших, ініціювати і підтримувати розмову, виражати свої думки і почуття, переконувати і домовлятися в різноманітних ситуаціях комунікації [27].

Психологиня Н. Вітюк означає цю дефініцію, як комплекс індивідуально-психологічних особливостей, які відповідають вимогам комунікативної діяльності і уможливлюють здатність людини до активного і продуктивного спілкування, передачі і адекватного сприймання інформації, адекватного розуміння себе і партнерів по комунікації, організації ефективної взаємодії з іншими людьми, що є необхідними умовами людської життєдіяльності [10, с. 162].

На думку Л. Орбан-Лембрик комунікативні здібності особистості сприяють більш ефективній передачі інформації та встановленню контактів під час взаємодії з іншими людьми. Психологиня окреслює їх як знання, уміння й навички, пов'язані з процесом спілкування людей, а саме вміння слухати і розуміти співрозмовника, установлювати з ним плідні особистісні і ділові взаємини, чинити, за необхідності, на нього психологічний вплив [68, с. 182].

Науковиця Ю. Якимчук розуміє комунікативні здібності як одну із інтелектуальних структур, стали сукупність індивідуально-психологічних

особливостей людини, що існує на основі комунікативних задатків і зумовлює ефективність комунікативної діяльності [104, с. 470].

Окреслена проблематика широко розкрита в наробках А. Нісімчук та О. Падалки, які визначають комунікативні здібності як риси особистості, яка керується певними мотивами в реалізації своїх цілей в процесі спілкування, здійсненні контактів та обміні інформацією з іншими людьми [67]. Науковці З. Мацюк та О. Хвесик, досліджуючи проблему комунікативних здібностей, визначають їх як комплекс індивідуально-психологічних особливостей, які забезпечують спроможність людини до активного і конструктивного спілкування, адекватного сприймання інформації, здатність демонструвати знання комунікативної поведінки, соціально доцільної в певній ситуації, правильного розуміння себе, своєї поведінки та поведінки партнера у спілкуванні. Дослідниці виділили у їх складній структурі три компоненти: гностичний (здатність розуміти інших людей), експресивний (здатність до самовираження свого «Я»), інтеракційний (здатність впливати на партнерів по спілкуванню) [61]. Системою внутрішніх ресурсів, окреслюють комунікативні здібності В. Гаркуша та О. Запорожець, наголошуючи на необхідності їх розвитку для конструювання ефективної діяльності в певних ситуаціях міжособистісної взаємодії. В своїх наробках автори велику увагу приділяють формуванню комунікативних навичок активного слухання (рефлексивного) та вміння адекватно використовувати невербальні засоби комунікації [16; 30].

Теоретичний і практичний аналіз проблеми комунікативних здібностей доволі широко представлений у зарубіжній психології. А. Адлер у теорії індивідуальної психології визначав комунікативні здібності як комплекс вроджених якостей людини, які вона використовує як компенсаторний механізм почуття неповноцінності, вони, на його думку, є основоположними для досягнення мети на шляху самореалізації [94; 105]. Представник біхевіоризму Р. Кеттел здібності до комунікації вважав конституційними чинниками розвитку особистості, розглядаючи їх в єдності з когнітивними

потенціями і наголошував на тому, що вони виявляються у діяльності і в ній же формуються і розвиваються [108]. А. Маслоу та К. Роджерс розглядали комунікативні здібності як чинник, фактор і ресурс задоволення потреби в самовираженні на шляху до самоактуалізації [59].

Психологи одностайні в тому, що комунікативні здібності сприяють швидкому та якісному вираженню афіліаційних потреб людини, виступають каталізаторами успішної взаємодії, стимуляторами її активності. Достатній рівень їх розвитку як би забезпечує технологічну сторону комунікації, надає змогу людині ефективно будувати ситуації взаємодії, сприяє встановленню люб'язних та тактовних суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин через систему регулювання комунікативної діяльності. Високий рівень розвитку комунікативних здатностей надасть людині можливості зацікавити співрозмовника, адаптувати його до певної ситуації, розуміти контекст і підтекст повідомлення, коригувати ситуацію комунікації у випадку ескалації конфлікту та можливих негативних емоційно-оціночних реагувань партнера, спрямовуючи конфлікт у конструктивне русло [83].

Отже, комунікативні здібності мають надважливе значення в житті особистості. Вони необхідні для успішної взаємодії з іншими членами спільноти, розв'язання конфліктних ситуацій, задоволення своїх соціальних потреб, забезпечення ефективності професійної діяльності, досягнення поставлених цілей, самореалізації взагалі.

1.2. Структурні компоненти комунікативних здібностей

Досягнення людини в сфері взаємин з іншими людьми неможливі без достатнього рівня розвитку комунікативних здібностей, які є складною ієрархічною системою, і можуть розглядатися з двох боків: як компонент загальної структури здібностей людини так і як елемент структури особистості.

Комунікативні здібності – це здатність людини ефективно використовувати свої знання та навички для спілкування з іншими людьми, здатність ефективно взаємодіяти з ними, а індивідуальний ступінь їх розвитку

виявляється в успішності (неуспішності) та якісній (не якісній) своєрідності опанування і реалізації суб'єктом комунікативної діяльності.

В психології існує декілька трактувань до сутності комунікативних здібностей. В рамках психолінгвістичного підходу акцент надається мовним аспектам комунікації: процесам планування мовленнєвого та змістовного аспектів комунікації, структурі та системі комунікативних знань індивіда та стратегії їх використання для когнітивної обробки певного дискурсу, засвоєнні та використанні мови як організованої та автономної системи, механізмам та процесам сприйняття, інтерпретації та розуміння мовлення, забезпеченні зворотного зв'язку [31]. Соціокультурний підхід у трактуванні сутності комунікативних здібностей враховує вплив соціальних та культурних чинників на їх розвиток, акцентує увагу на власне людських формах соціокультурної комунікації, навичках соціальної взаємодії та адаптації до ціннісних норм соціуму. Комунікація, на думку представників цього підходу, є способом існування усіх існуючих соціальних інститутів, людина усвідомлює себе тільки тому, що вступає в мережу комунікативних зв'язків з іншими людьми [60]. В межах діяльнісного підходу комунікативні здібності виявляються лише в діяльності і зумовлюють здатність до виконання певних її видів на певному якісному рівні. Психологічний підхід в контексті комунікативних здібностей орієнтується на внутрішні процеси та особистісні характеристики, які впливають на комунікативну діяльність, складний і багатовимірний процес взаємодії суб'єктів в якому відбувається обмін пізнавальною і емоційною інформацією, знаннями, вміннями, досвідом [56]. Представники психологічного підходу трактують комунікативні здібності як здібності до побудови таких міжособистісних стосунків, які забезпечують успішність у спілкуванні та психологічну сумісність у різних сферах взаємодії. Ці здібності пов'язані з різними підструктурами особистості та виявляються у навичках суб'єкта вступати в соціальні контакти, уміння адаптуватися до людей, правильно сприймати і оцінювати їх та їхні вчинки, взаємодіяти з ними, налагоджувати добрі взаємовідносини у всій палітрі соціальних ситуацій [56].

Комплексність структури комунікативних здібностей зумовлюється їх ієрархічною організацією, що включає в себе численні, різномірні складові. У науковій літературі існує декілька підходів до структури комунікативних здібностей, що вирізняються в залежності від трактування науковцями даного поняття і від бачення ними базового елементу у складі даної структури. Ми, в нашому дослідженні, поділяємо точку зору представників психологічного підходу до комунікативних здібностей і будемо дотримуватися положення про структурування їх за змістом. Психологиня О. Волобуєва у структурі комунікативних здібностей виділяє знання, вміння та навички. Дослідниця вважає, що знання з проблеми комунікації за активної взаємодії суб'єкта з оточуючим соціальним середовищем поступово перетворюються в уміння, а в подальшому у навички встановлення сприятливих соціальних контактів з іншими людьми [цит. за 72, с. 422]. Саме навички, на її думку, є виявом комунікативних здібностей людини. Структуру комунікативних здібностей авторка окреслює наступним чином: комунікативні знання – комунікативні вміння – комунікативні навички – загальна спрямованість поведінки – стиль спілкування [цит. за 72, с. 423].

Комунікативні знання – це знання певних правил мовлення, культурних норм спілкування, дотримання правил етикету, технологій ефективної комунікації, набутих людиною через повсякденний досвід, спостереження, навчання, тобто у процесі пізнавальної діяльності.

Комунікативні вміння – це готовність і здатність людини успішно виконувати комунікативну діяльність, встановлювати і підтримувати необхідні контакти з оточуючими, вміння прогнозувати ситуацію, в якій відбувається спілкування, програмувати та управляти нею. Це здійснення безпосередньої та опосередкованої взаємодії, в результаті якої людина спроможна правильно та чітко пояснювати свою думку і адекватно сприймати інформацію від співрозмовника, тобто рівень засвоєних способів виконання на практиці, що забезпечується отриманими знаннями. Якщо комунікативні знання припускають теорію, то уміння – це вже використання знань на практиці [10].

Комунікативні навички – це вміння, доведені до автоматизму, тобто дії, які на основі багаторазового повторення внаслідок виконання вправ і завдань комунікативного характеру стали автоматичними. Комунікативні навички – це характеристика, яка показує як людина взаємодіє з іншими, як спілкується, як розуміє співрозмовників, чи здатна вірно інтерпретувати та розуміти інформацію, отриману від оточуючих, світу та самої себе, чи вміє домовлятися та досягати поставленої мети через спілкування. Це характеристика, яка показує рівень взаємодії людини з іншими, адекватність передачі та сприйняття інформації. Психологи виділяють кілька видів комунікативних навичок: інформаційно-комунікативні (здатність вступати в спілкування, орієнтуватися в співрозмовниках і ситуаціях, адекватно співвідносити вербальні на невербальні способи спілкування, розуміти ситуацію спілкування, наміри та мотиви співрозмовників, адекватно виражати свої думки та емоції, вміння слухати іншу людину); регуляційно-комунікативні навички (здатність узгоджувати особисті дії та слова до потреб співрозмовника, ясно, чітко, аргументовано донести до співрозмовника свої наміри і дії, довіряти, надавати підтримку, вміння поступатися, критично оцінювати себе і партнерів, коректно відстоювати у спілкуванні власні інтереси, вміння знаходити компроміси та шукати конструктивні рішення, запобігаючи ескалації конфлікту, розуміти та поважати точки зору інших) та афективно-комунікативні (виявлення інтересу до опонента, здатність ділитися власними почуттями, думками, інтересами зі співрозмовником, оцінювати його емоційну поведінку, зацікавити у спілкуванні із собою, виявляти емпатію (вміння поставити себе на місце іншої людини), поважати та враховувати почуття співрозмовника [14, с. 43].

Загальна спрямованість поведінки – це те, які мотиви у поведінці та діяльності відіграють домінуючу роль. Розрізняють особистісну спрямованість (переважання мотивів, спрямованих на забезпечення особистого благополуччя), ділову спрямованість (переважання мотивів, які породжені комунікативною діяльністю і зорієнтовані на неї) та колективістську

спрямованість (зумовлена переважанням мотивів, спрямованих на забезпечення успіху у комунікативній взаємодії), просоціальну спрямованість (має зовнішній прояв у діях людини на благо інших, сприяюча поведінка з проявами альтруїзму та емпатії). Спрямованість суб'єкта на комунікативні контакти означає спрямованість на взаємодію з оточуючими: інша людина сприймається як суб'єкт і мета комунікативної діяльності. При цьому вирішальними виступають комунікативні мотиви і потреба в створенні позитивно-сприятливого емоційного контакту.

Стиль спілкування – це система способів і прийомів, які використовує людина в ситуації комунікації. Визначається стиль спілкування особистісними якостями людини, її світоглядом, соціальним статусом у певному суспільстві, характеристиками цього соціуму. У психології виділяють наступні стилі спілкування: пасивне (нехтування власними інтересами, намагання уникнути конфлікту за будь-яку ціну, вважаючи іншу думку ціннішою, ніж власну), агресивне (намагання відстояти лише власну точку зору, не зважаючи ні на що), пасивно-агресивне (характеризується пасивною ворожістю та уникненням прямого спілкування, бездіяльністю у ситуаціях, коли існують певні загальноприйнятні дії) та асертивне (намагання відстояти себе у такий спосіб, щоб не образити інших людей, зважаючи на думки співрозмовників, ввічливо, але рішуче відмовитися від неприйнятних пропозицій). Всі структурні компоненти цієї моделі взаємопов'язані та взаємообумовлені і в комунікативних здібностях виявляються у єдності [6, с. 18].

Комунікативні здібності – це складний структурний феномен, комплекс особистісних характеристик, що уможливлює ефективний процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії та характеризує спроможність людини максимально реалізувати ці характеристики для організації спільної взаємоузгодженої діяльності.

Здатності до міжособистісної комунікації включають у себе множину складових різного плану. Це уміння чути, розуміти, адекватно інтерпретувати отриману від співрозмовників інформацію, узгоджувати індивідуальні смисли

та підтексти повідомлень, відповідно до нормативно схвалених зразків та прийнятих соціальних ролей. Це – здатність налагодити взаємне розуміння, скласти реальне, об'єктивне враження про партнера, адекватно зрозуміти мотиви його поведінки та оцінні ставлення до фактів соціальної дійсності, сприймати його як рівноправного учасника взаємодії зі своїм внутрішнім світом, інтересами та цінностями. Це також уміння грамотно висловлюватись, чітко добирати слова, використовуючи різноманітність лексики відповідно до аудиторії, здатність демонструвати знання комунікативної поведінки, соціально доцільної в певній ситуації, вміння організовувати міжособистісний простір в процесі спілкування та моделювати кілька патернів поведінки залежно від цілей, реакцій і ситуацій також є критерієм досить високого рівня розвитку комунікативних здібностей [56].

Дослідниця К. Колупаєва пропонує чотирьохкомпонентну модель комунікативних здібностей. Вона включає в неї мотиваційний компонент, як внутрішнє спонукання особистості до комунікативної активності і, який відіграє конститутивну роль у прагненні особистості до участі в комунікативній діяльності (потребово-емоційні утворення: система потреб, мотивів, інтересів, установок, прагнень, ідеалів, норм, цінностей). Пізнавальний компонент включає певний рівень загальнокультурних і спеціальних знань, умінь, навичок щодо ефективної комунікації, а також самопізнання та орієнтованість на комунікацію. Емоційно-вольовий компонент виражається в емоційній стійкості та здатності контролювати та адекватно оцінювати свої емоції, регулювати ними, а також в самоконтролі, емпатії, асертивності. До поведінкового (операційного) компоненту, дослідниця відносить самопрезентацію, як акт вираження свого «Я» в процесі спілкування, представлення своєї особистості, створення певного враження про себе і очікування ціннісного ставлення до себе, що складається в ході діяльності та спілкування особистості з оточенням, рефлексію, автономність, яка проявляється в самовизначенні і незалежності, вмінню протистояти соціальному тиску, саморегуляції власної поведінки [цит. за 70, с. 372-374].

Структуруючі величезний досвід науковців в означеному контексті, заслуговує на увагу дослідження Ю. Якимчук, яка окреслювала комунікативні здатності, як стали сукупність психологічних, індивідуалізованих якостей людини, які розвиваються на фундаменті певних потенцій і слугують для забезпечення ефективного комунікативного життя особистості в оточуючій соціальній реальності. Науковиця, в структурі комунікативних здібностей, виділяє п'ять, доповнюючих один одного компонентів: когнітивний, мотиваційний, самооцінний, емоційний, комунікативно-діяльнісний [104, с.471]. До когнітивного компоненту автор відносить мовленнєвий та змістовий аспекти комунікації, як узагальнений результат набутих певної системи знань, умінь і навичок різного порядку необхідних для адекватного розуміння і сприймання інформації, лексичний запас, вміння добирати слова і будувати відповідні і зв'язні висловлювання. Мотиваційний компонент психологиня розглядає у вимірі потреб і мотивів, як поштовх до активного спілкування для задоволення афіліаційних потреб. Самооцінний компонент, на думку дослідниці, складає афективну частину образу «Я», тобто емоції, почуття та прагнення людини, як суб'єкта взаємостосунків і взаємодії з іншими людьми. Уміння людини розпізнавати власні почуття, доречно виражати свої емоції, керувати ними та вірно розпізнавати та інтерпретувати прояви почуттів інших складають емоційну складову комунікативних здібностей. Комунікативно-діяльнісний складник здібностей до комунікації – це певна система дій різних значущостей в якій виявляються своєрідні особистісні риси людини, уміння правильно використовувати в різноманітних ситуаціях спілкування комунікативні прийоми та стратегії [104, с. 473].

Отже, комунікативні здібності в психологічних дослідженнях постають як структурний феномен і в цій структуризації спостерігається множина авторських підходів, що засвідчує актуальність означеної проблематики і викликає невпинно зростаючий інтерес до її подальшого дослідження і висвітлення.

1.3. Психологічні детермінанти розвитку комунікативних здібностей осіб юнацького віку

Однією з інтегральних особистісних характеристик є рівень розвитку комунікативних здібностей, здатності людини ефективно використовувати свої знання та навички, особистісні якості та характеристики для ефективної взаємодії з іншими людьми та спільної взаємоузгодженої діяльності з ними. Комунікативні здібності розвиваються протягом усього життя людини і можуть реалізовуватися в будь-яких проявах – від свідомості до практичних дій і впливають на характер та вектор власного самовизначення, саморозвитку, само актуалізації та життєконструювання загалом.

Для реалізації мети вищої освіти, яка зараз знаходиться на етапі реформування, необхідно забезпечити психолого-педагогічні умови для самореалізації студентів як суб'єктів освітнього процесу та майбутньої професійної діяльності. Необхідним в цьому контексті є знання вікових та індивідуальних особливостей юнацтва.

Студентський вік (рання дорослість) є особливою онтогенетичною стадією соціалізації індивіда і є сенситивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини. Особистість виступає елементом складних соціальних утворень і не може існувати сама по собі, поза соціальними структурами. Людина з народження є частиною вже сформованого ціннісного соціального середовища і в процесі соціалізації в її психічній структурі формуються соціогенні характеристики, як відображення вже існуючих інформаційних характеристик суспільства, відбувається інтеріоризація людиною соціальних норм [28]. В цьому процесі фундаментальну роль виконують комунікативні здібності, які допоможуть людині стати елементом різних соціальних структур і бути задіяною в різних соціальних технологіях.

У переважній більшості психологічних розвідок щодо комунікативних здібностей в юнацькому віці, цей період характеризуються інтенсивним

формуванням власних світоглядних позицій, розширенням обсягу і оволодінням усім різноманіттям соціальних ролей дорослої людини, примноженням векторів та діапазону рольових виборів, визначенням самостійності та унікальності, отриманням права вибору, можливостями включення в усі види соціальної активності. Студентський вік дуже цінний період щодо становлення «Я»-концепції, образу «Я», емоційно-ціннісного ставлення до себе, відбувається самооцінка особистісних рис, властивостей та здатностей, рівня самоприйняття і самоповаги у прагненні до самовдосконалення. Взаємовідносини в цей віковий період знаходяться в центрі життєтворення. Головними сферами життєдіяльності студентів є професійне навчання, особистісне самоствердження та зростання сили «Я», збільшення когнітивних можливостей і відповідно розвиток когнітивного потенціалу, активізація самопізнання і подальше формування самооцінки, визначення соціально й особистісно значущих цілей, духовне збагачення, естетичне та моральне самовдосконалення [80]. Велике прагнення до знань, інтенсивний пошук себе та власної визначеності на шляху свідомої та активної реалізації в житті, особистісна життєтворча активність та висока соціальна активність актуалізують проблему розвитку комунікативних здібностей, як вміння налагоджувати міжособистісні стосунки з оточуючими людьми, що надасть можливість у майбутньому адаптованого входження до системи суспільних відносин та самореалізації і досягненні успіху як у професійній, так і особистісній сферах. Факторами, що визначатимуть успішність цього входження є особистісні властивості, здібності й уміння, складові в системі комунікативної структури особистості, її комунікативні здібності [28].

Комунікативні здібності є динамічною системою, яка може піддаватися розвитку та коригуванню при наявності сприятливих індивідуально-особистісних та соціальних умов. В період ранньої дорослості певний комунікативний фундамент вже сформований, але природні нахили безмежні і можуть набувати якісних змін, самоудосконалюватися та покращуватися, за умови проактивності особистості та сприятливого соціального оточення.

Комунікативні прояви осіб у період ранньої дорослості мають свої особливості. Студентство постійно знаходиться у сфері комунікації та активно реалізує свій особистісний потенціал, потреба у спілкуванні набуває перманентного характеру. На шляху реалізації свого життєвого задуму юнакам і юначкам конче потрібні уміння ефективно взаємодіяти з іншими, виявляти ініціативність у спілкуванні і в той же самий час вміти прийняти підтримку зі сторони інших, а також сказати «ні» за несприятливої ситуації та провокуючої поведінки стосовно себе [65]. Саме тому, розвиток комунікативних здібностей в цьому періоді онтогенезу досить актуальне. Прояв наявності здатностей до комунікації свідчить високий рівень активності та прагнення до спілкування, що свідчить про наявність внутрішньої мотивації, потреби у нових враженнях, визнанні та підтримці а також відчуття задоволення від створення партнерських відносин. Стрижневими характеристиками наявності здібностей до комунікації виступають уміння чітко викладати власні думки та аргументовано переконувати інших у правильності своєї точки зору, відстоювати у спілкуванні власні інтереси, адаптуватися до ситуації спілкування й, за необхідності, модифікувати поведінку відповідно до контексту взаємовідносин. Немаловажним критерієм існування комунікативних здатностей є вміння виявляти власні емоції, їх розпізнавати та контролювати. Якщо людина наділена здатністю розпізнавати експресивні прояви інших та здатна адекватно виражати свої, то це створює можливості для комунікації комфортного рівня.

Також позитивну атмосферу у спілкуванні забезпечать вміння правильно сприймати і оцінювати інших співрозмовників, налагоджувати люб'язні відносини, швидко вибудовувати стратегію уникнення, якщо ситуація ескалується та перенаправити її у конструктивне русло [10].

Ми розглядаємо комунікативні здібності як комплекс психологічних та поведінкових характеристик людини, які забезпечують ефективність її взаємодії з іншими людьми в процесі спілкування, здатність встановлювати, підтримувати та розвивати конструктивні контакти з оточуючими, розуміти їх і бути ними

зрозумілим. При всій їх різноманітності цих характеристик, в нашому дослідженні, ми зацентруємо увагу на емпатійності та асертивності, як соціально-психологічних характеристиках особистості і будемо розглядати ці характеристики, як детермінанти розвитку комунікативних здібностей у період ранньої дорослості.

Серед актуальних питань психологічної науки проблема емпатії займає поштивне місце і розглядається як комунікативна якість особистості і підґрунтя ефективної комунікації. Емпатія (від англ. *empathy* – співчуття, співпереживання, вміння поставити себе на місце іншого) – здатність розуміти і поділяти почуття, усвідомлювати їх емоційний стан, вміння поставити себе на місце іншого, побачити ситуацію його очима, тобто співчуття, співпереживання та розуміння емоційного світу іншої людини. Емпатія відіграє провідну роль у міжособистісних відносинах та соціальній взаємодії, створюючи почуття близькості і довіри між людьми, допомагає ефективно взаємодіяти та запобігати непорозумінню, будувати гармонійні відносини. Вона стрижневий компонент стратегії для досягнення взаємності у ситуаціях комунікації. Саме ця властивість сприяє вирішенню значущих людських проблем, покращує якість спілкування, має глибокий вплив на особистісне зростання, через покращення мислення, адаптивність та комунікативні навички. Вона виявляється у здатності розуміти емоційний стан, переживання, мотиви іншої людини. Доброякісний процес спілкування неможливий без емоційного контакту з співрозмовником і саме емпатія як особливий спосіб розуміння інших людей є невід'ємною частиною такого контакту. Розуміння стосунків, почуттів, психічних станів співрозмовника в формі співпереживання є неодмінною умовою розвитку особистості загалом та її комунікативних здібностей зокрема [91].

Відомий український психолог С. Максименко окреслює цей феномен «як індивідуально-психологічну рису, що вказує на здатність особистості до співпереживання та співчуття та розглядає її як важливий аспект ефективної взаємодії» [57, с. 62]. Виявляти емпатію це значить розуміти і поділяти почуття

іншої людини, усвідомлювати її переживання, сприймати внутрішній стан іншої людини, відчувати подібні до неї почуття, розуміти і приймати її поточний емоційний стан.

Емпатія не є вродженою рисою, вона розвивається у процесі соціалізації, формується через наш життєвий досвід. Вона, як особливий спосіб розуміння іншої людини, виступає регулятором адекватних патернів поведінки, надає змогу зрозуміти психологічний настрій та приховані мотиви, «делікатно» перебуваючи у внутрішньому світі іншої людини без оцінних суджень. Рівень та форми вираження емпатії залежать від особистісних особливостей людини, умов виховання, життєдіяльності, емоційного досвіду та соціальних впливів [29].

Останнім часом у психологічних дослідженнях часто зустрічається термін емпатійність, під яким розуміють таку рису особистості, яка передбачає її високу здатність до емпатії, через яку ми проникаємо у внутрішній світ інших людей і осягаємо їх переживання. Емпатійність – це високий рівень емпатії, який виражається у терпимості до вираження емоцій іншими людьми, емоційному відгуку на переживання. Емпатична людина – доброзичлива, співчутлива, чемна, тактовна, уважна до людей. Вона уважно слухає, поділяє почуття інших людей, готова допомогти і підтримати у складній ситуації, не засуджує, не тримає зла та готова прощати помилки.

Психологиня Л. Журавльова, досліджуючи феномен емпатії виділила її структурні компоненти: «розвинені процеси емоційної ідентифікації..... достатньо високий рівень особистісної рефлексії, суть якої полягає в умінні суб'єкта структурувати свій власний внутрішній світ і внутрішній світ іншої людини, уявляти, як інший думає про себе, яким уявляє себе» [29, с. 98]. Отже емпатія, особистісна емпатійність виступають дуже важливими чинниками успішної комунікації і їх можна розглядати як детермінанти розвитку комунікативних здібностей людини у психосоціальному світі взаємин.

Другим чинником у складному процесі розвитку комунікативних здібностей у період ранньої дорослості, ми в нашому дослідженні, означуємо

асертивність, як фактор розвитку комунікативного потенціалу особистості. Цей психологічний параметр є критично важливим для встановлення ефективних комунікаційних контактів та гармонійних відносин. Термін «асертивність» походить від англійського дієслова «to assert», що означає наполягати на своєму, захищати свої права.

Асертивність – це здатність людини впевнено і з повагою до себе та інших виражати свої думки, почуття, потреби та встановлювати особисті межі, відстоювати свою думку та інтереси, не утискувати інтереси інших людей, вміння не звинувачувати інших за їх реакцію на нашу поведінку. Це своєрідне самоствердження через конструктивну діяльність, досягнення вправності продуктивного спілкування, золота середина між агресивним та пасивним стилями поведінки. Навички асертивності — це власне комунікативні стратегії, які допомагають підвищити якість спілкування, закріпити впевненість у собі, знизити рівень стресу. Асертивність дозволяє спокійно відстояти свою точку зору, свої думки, потреби, претензії, ідеї та рішення. Асертивне спілкування дозволяє індивіду уникати пасивних та агресивних моделей поведінки, адже воно ефективніше та сильніше за пасивне спілкування, а ще більше чемне та уважне, аніж агресивне. Асертивність спрямована на те, щоб реалізація власних інтересів була умовою реалізації інтересів комунікантів [62].

Асертивність – це комунікативна навичка, чинник комунікативної компетентності, який уможливорює висловлювання своїх думок, поглядів, почуттів у чіткій та поважній формі. Психологічне зростання особистості в період ранньої дорослості пов'язане із здатністю до конструктивної взаємодії з іншими членами суспільства, розуміння і визнання цінності іншої людини, налагодження повноцінних міжособистісних стосунків в процесі власного життєтворення. Саме в цей період онтогенезу вибудовується життєва стратегія, на перший план виходять прагнення до самоідентифікації та самоактуалізації, активізується потреба у груповій приналежності, особливої гостроти набуває бажання розширення оточення

та діапазону рольового вибору, потреба у визнанні та прийнятті як члена суспільства. Необхідність у самореалізації та розвитку власного «Я» потребує прояву всіх здібностей та їх подальшого вдосконалення [7].

Асертивна особистість відповідає за власну поведінку, виявляє наполегливість та сміливість, демонструє повагу, як до себе, так і до інших, виявляє ефективний спосіб міжособистісної взаємодії, у протилежність до маніпуляції та агресії, демонструє здатність будувати бажані взаємини, усвідомлюючи особистісні цілі та шляхи їх досягнення при здатності відмовити негативно на вимоги інших і коректно протистояти їм, демонструючи навички етично допустимого спілкування в конкретній ситуації й за обов'язковою повагою до прав інших людей [17].

Структурно асертивність виглядає наступним чином:

1. Демонстрація самоповаги й поваги до інших людей;
2. Ефективне спілкування, якому сприяють чесність (не дозволить стати учасником в аморальній ситуації при наявності відвертих провокацій), рішучість (не дозволить стати жертвою маніпуляцій та погроз), дружелюбність (дозволить зрозуміти опонентам, що особистість готова до конструктивної взаємодії), прямота і відкритість у розмові (готовність до спілкування, привітність);
3. Демонстрація впевненості та орієнтація на успіх;
4. Вміння слухати і чути;
5. Здатність змінити свою точку зору під тиском конструктивної критики;
6. Здатність до компромісу, запобігання ескалації конфліктів;
7. Пошук простих вирішень складних ситуацій [62, с. 408].

Отже, велика різноманітність концепцій щодо проблеми розвитку комунікативних здібностей ґрунтуються на методологічному положенні про те, що здібності створюються та розвиваються у відповідній конкретній діяльності. Розглядаючи комунікативні здібності як стійку сукупність індивідуально-психологічних особливостей людини, що обумовлюють успішність виконання нею комунікативної діяльності, ми припускаємо, що окреслені нами,

емпатійність та асертивність і є тими самими особливостями і детермінантами розвитку комунікативних здібностей в період ранньої дорослості. Розвинуті в процесі спеціально організованої вузівської навчальної діяльності навички емпатії та асертивності сприятимуть налагодженню взаємоузгодженої діяльності та забезпеченню ефективної міжособистісної взаємодії в процесі спілкування, що і буде показником цілеспрямованого, поступального та якісного перетворення комунікативних здібностей.

Висновки до розділу 1

Теоретичний аналіз психологічної літератури з проблеми комунікативних здібностей дозволяє нам зробити наступні висновки:

1. Сучасні цивілізаційні зрушення вимагають від кожної молодої людини вибудовування продуктивної життєвої позиції, а для цього необхідне всебічне розкриття всієї різноманітної палітри комунікативного потенціалу, конститутивним компонентом якого виступають комунікативні здібності.

2. Комунікативні здібності є конститутивним показником комунікативної компетентності, яка має свою структурну організацію, а саме емоційний компонент, мотиваційний компонент, когнітивний компонент та поведінковий компонент. Саме останній виступає діяльнісним виявом комунікативних здібностей людини.

3. Комунікативні здібності - це сукупність особистісних якостей, що характеризують здатність людини до ефективного спілкування з іншими людьми, а саме вміння розуміти і чути інших людей, уміння чітко, аргументовано і зрозуміло висловлювати свої думки і почуття, вміння будувати ефективні комунікативні контакти.

4. Комунікативні здібності розвиваються протягом усього життя людини і можуть реалізовуватися в будь-яких проявах – від свідомості до практичних дій і впливають на характер та вектор власного самовизначення, саморозвитку, самоактуалізації та життєконструювання загалом.

5. Студентський вік (рання дорослість) є особливою онтогенетичною стадією соціалізації індивіда і є сенситивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини. Особистість виступає елементом складних соціальних утворень і не може існувати сама по собі, поза соціальними структурами. В цьому процесі фундаментальну роль виконують комунікативні здібності, які допоможуть людині стати елементом різних соціальних структур і бути задіяною в різних соціальних технологіях.

6. Розглядаючи комунікативні здібності як багаторівневе особистісне утворення комунікативних характеристик особистості, при всій їх різноманітності, в нашому дослідженні, ми зацентруємо увагу на емпатійності та асертивності, як соціально-психологічних характеристиках особистості і будемо розглядати ці характеристики, як детермінанти їх розвитку.

7. Розвинуті в процесі спеціально організованої вузівської навчальної діяльності навички емпатії та асертивності сприятимуть налагодженню взаємоузгодженої діяльності та забезпеченню ефективної міжособистісної взаємодії в процесі спілкування, що і буде показником цілеспрямованого, поступального та якісного перетворення комунікативних здібностей.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕТЕРМІНАНТ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЮНАКІВ

2.1. Опис методів та процедури дослідження

Метою емпіричного дослідження було виявлення основних детермінант, що впливають на розвиток комунікативних здібностей юнаків раннього дорослого віку, а також аналіз ефективності спеціально розробленої корекційно-розвивальної програми, спрямованої на оптимізацію цих здібностей. Для досягнення поставленої мети було визначено ряд взаємопов'язаних завдань: 1) Оцінити базовий рівень комунікативних умінь та навичок задіяних у дослідженні респондентів; 2) Виявити основні детермінанти (особистісні, соціальні, психолого-педагогічні фактори), що впливають на формування комунікативних здібностей юнацтва; 3) Проаналізувати взаємозв'язок між виявленими детермінантами та рівнем розвитку комунікативних умінь; 4) Розробити та експериментально апробувати корекційно-розвивальну програму, спрямовану на підвищення рівня комунікативної компетентності юнаків.

Дослідження було структуроване у чотири взаємопов'язані етапи. Перший (підготовчий) етап передбачав планування дослідницької процедури, визначення вибірки, узгодження організаційних питань з адміністрацією навчального закладу, який був базою для проведення дослідження, отримання необхідних дозволів та підготовку методичних матеріалів. Другий (емпіричний) етап полягав у безпосередньому збиранні статистичних даних шляхом анкетування, тестування й спостереження за поведінкою респондентів. Третій (аналітичний) етап включав статистичну обробку отриманих результатів, аналіз виявлених кореляційних зв'язків, формулювання висновків та розробку корекційно-розвивальної програми. Четвертий (формувальний) етап передбачав впровадження корекційно-розвивальної програми, спрямованої на розвиток комунікативних здібностей, та повторну діагностику для оцінювання її ефективності.

Експериментальною базою дослідження став Криворізький державний педагогічний університет. Вибірка формувалася зі студентів двох факультетів (фізико-математичного і факультету географії, туризму та історії). Загальна кількість респондентів склала – 46 студентів. Учасники були відібрані на засадах добровільної участі. Після початкової діагностики з досліджуваних було сформовано дві групи:

1. Експериментальна група (22 студента), з якими було апробовано корекційно-розвивальну програму;
2. Контрольна група (24 студента), яка проходила повторну діагностику без участі в корекційних заходах. Це дозволило порівняти динаміку змін комунікативних здібностей між групами.

Для збору емпіричних даних використовувався комплексний методичний інструментарій, спрямований на діагностику комунікативних здібностей у задіяних у дослідженні респондентів:

1. Тест комунікативних умінь Л. Міхельсона в адаптації Ю. Гільбуха;
2. Методика діагностики рівня емпатійних здібностей В. Бойко;
3. Опитувальник рівня асертивності (В. Каппоні, Т. Новак).

Процедура збору інформації на діагностичному етапі відбувалася в онлайн форматі у зручний для учасників час. Перед початком дослідження було надано роз'яснення щодо його мети, принципів анонімності та конфіденційності. Студенти заповнювали діагностичні опитувальники через формат гугл-форми, а з окремими респондентами проводилися короткі інтерв'ю з метою поглибленого розуміння їхніх комунікативних труднощів та ресурсів через формат взаємодії в просторі ZOOM.

Для обробки отриманих даних застосовувалися кількісні та якісні методи аналізу за допомогою статистичного пакету SPSS, що дозволило здійснити кореляційний аналіз і виявити зв'язки між визначеними детермінантами та показниками комунікативних здібностей.

Етичні аспекти дослідження було ретельно враховано. Конфіденційність забезпечувалася шифруванням персональних даних; особисті відомості учасників не розголошувалися. Участь у дослідженні була добровільною, а респонденти могли відмовитися від нього у будь-який момент без негативних наслідків.

Описана процедура та використані методи дослідження забезпечили надійність і валідність отриманих даних. Чітка послідовність етапів, комплексний підхід до збору та аналізу інформації, а також ретельне дотримання етичних норм створили умови для повноцінного дослідження детермінант розвитку комунікативних здібностей юнаків та розробки на основі цих даних корекційно-розвивальної програми.

На першому етапі діагностичного дослідження було задіяно тест комунікативних вмінь Л. Міхельсона в адаптації Ю. Гільбуха, який є валідною психологічною методикою, призначеною для визначення рівня комунікативної компетентності та сформованості ключових навичок спілкування. Завдяки цьому інструменту можна виявити переважаючі комунікативні стилі особистості у різноманітних взаємодіях і зрозуміти її позицію в процесі спілкування з оточенням.

Структура методики включає двадцять сім пунктів, які згруповані в десять основних блоків, що призначені для оцінки комунікативних умінь респондентів. Вони охоплюють такі аспекти, як уміння приймати та надавати знаки уваги, реагувати на обґрунтовану та необґрунтовану критику, адекватно відповідати на провокативну поведінку співрозмовника, правильно звертатися з проханнями та відмовляти іншим, демонструвати та сприймати співчуття й підтримку, а також встановлювати та підтримувати контакт з оточуючими.

Використання тесту Л. Міхельсона у цьому дослідженні обумовлене його відповідністю поставленій меті та завданням. По-перше, тест дає можливість комплексно оцінити різні складові комунікативної компетентності, формуючи цілісне уявлення про її розвиток у юнаків. По-друге, методика адаптована до особливостей цього вікового періоду, враховуючи характерні ситуації

спілкування та соціальні ролі, типові для юнацького віку. По-третє, тест підтверджений науковими даними, що забезпечує надійність та репрезентативність результатів.

У зв'язку з цим тест комунікативних умінь Л. Міхельсона в адаптації Ю. Гільбуха виступає адекватним інструментом для дослідження сформованості комунікативних здібностей в юнацькому віці. Його застосування в межах даної роботи дозволяє глибше проаналізувати наявний рівень ключових комунікативних умінь юнаків і сприяє розробці практичних заходів для підвищення ефективності їхнього спілкування.

Для визначення рівня емпатії юнаків у дослідження була включена методика В. Бойко з оцінювання рівня емпатичних здібностей, яка дозволяє детально й усебічно оцінити різноманітні складові емпатії, які за результатами теоретичного аналізу були визначені як критично важливі для формування комунікативних здібностей представників юнацького віку.

Структура методики включає декілька шкал, кожна з яких відповідає за окремий аспект емпатії. Так, раціональний канал емпатії відображає вміння розуміти внутрішній стан іншої людини без безпосереднього емоційного залучення. Емоційний канал фокусується на здатності співпереживати та резонувати з емоційними станами оточуючих. Інтуїтивний канал оцінює вміння інтуїтивно відчувати стан іншого навіть за умови обмеженої інформації. Окремі шкали вимірюють установки до емпатії, які можуть або сприяти, або гальмувати розвиток емпатійних якостей. На основі цих аспектів формується узагальнена картина емпатійності та здатності до ідентифікації.

Практична цінність застосування методики полягає у виявленні рівня емпатійності та її динаміки під час розвитку комунікативних здібностей студентів. На основі вищезазначеного можемо зауважити, що методика В. Бойко із оцінювання рівня емпатії забезпечує всебічний аналіз емпатійних характеристик студентів, формуючи підґрунтя для вдосконалення їхніх комунікативних здібностей.

Для визначення рівня асертивності респондентів у дослідженні було задіяно опитувальник В. Каппоні та Т. Новак, що є валідними діагностичним інструментом, спрямованим на виявлення особливостей асертивної поведінки респондентів у різних життєвих ситуаціях. Методика включає 24 запитання, що описують типові ситуації міжособистісної взаємодії. Відповідаючи на ці запитання шляхом вибору варіантів «так» або «ні», респонденти демонструють частоту проявів асертивної поведінки.

Оцінювання результатів здійснюється за трьома важливими критеріями, що відображають різні аспекти асертивності. Перший критерій стосується рівня незалежності та автономності, які визначають здатність особистості діяти самостійно, приймати власні рішення та не залежати від зовнішнього впливу. Відповідно, високий рівень незалежності може свідчити про агресивні тенденції, середній рівень відображає збалансовану асертивність, а низький рівень демонструє пасивність у поведінці.

Другий критерій, пов'язаний з рівнем впевненості та рішучості, дозволяє оцінити, наскільки респондент здатний використовувати власні сили для досягнення цілей, знаходити компромісні рішення та ефективно взаємодіяти з іншими без застосування маніпуляцій. Високий рівень впевненості вказує на цілеспрямованість і здатність до конструктивного діалогу, тоді як середній рівень характеризується проявом асертивності переважно в звичних умовах. Низький рівень впевненості, натомість, може свідчити про нерішучість і схильність до пасивної поведінки.

Останній критерій, соціальна бажаність, відображає прагнення респондента відповідати соціальним очікуванням та дотримуватися прийнятих у суспільстві норм і правил. Цей аспект асертивності демонструє, наскільки людина здатна виражати власні інтереси та права незалежно від ставлення з боку оточення. Високий рівень соціальної бажаності свідчить про значну орієнтованість на соціальні очікування, тоді як середній рівень вказує на здатність респондента відстоювати власні погляди за умови отримання підтримки від інших. Низький рівень виявляється у схильності до компромісів і

надмірному бажанні відповідати очікуванням оточення, навіть ціною власних інтересів.

Отже, описана процедура дослідження є комплексною, структурованою та послідовною, що забезпечує надійність і валідність отриманих даних. Використання різних методик та етапів дозволяє всебічно дослідити детермінанти розвитку комунікативних здібностей студентів.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

У результаті первинного діагностичного дослідження було виявлено цілий ряд статистичних даних, які дали емпіричні дані для їх порівняння з результатами теоретичного аналізу, який представлений у першому розділі роботи. Для визначення загального рівня сформованості у респондентів комунікативних здібностей у дослідженні було задіяно «Тест комунікативних умінь» Л. Міхельсона в адаптації Ю. Гільбуха. Результати діагностики дали можливість отримати показники по комплексним рівням комунікації усередині загальної групи респондентів.

Аналіз отриманих показників представлено на рис. 2.2.1. Як видно з рис. 2.2.1. на залежний рівень зафіксовано у 12 студентів, що становить приблизно 26,1 % від загальної кількості опитаних респондентів. Для цих юнаків може бути характерні утруднення у вираженні власної позиції, невпевненість у собі та схильність уникати відкритого висловлювання думок. Залежний рівень характеризується насамперед невпевненістю у самовираженні та пасивною позицією під час спілкування. Студенти цього рівня часто уникають відкритого висловлення власних думок, побоюючись негативної оцінки чи критики, та віддають перевагу погодженню з думкою співрозмовників. Вони нерідко схильні чекати підтримки з боку оточення, що може свідчити про занижену самооцінку.

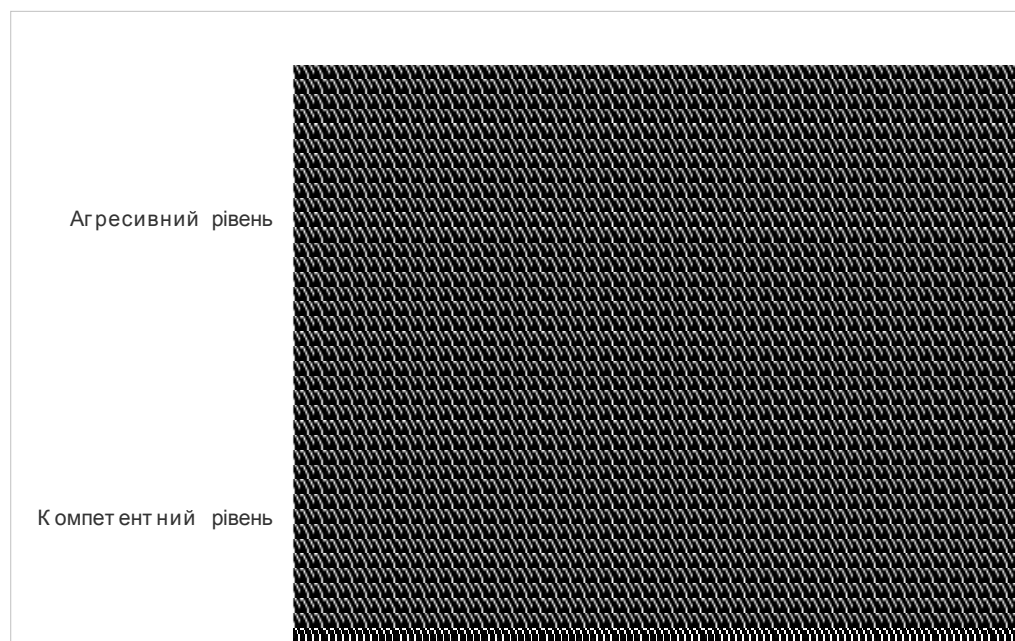

Рис. 2.2.1. Рівні сформованості комунікативних умінь студентів за методикою Л. Міхельсона в адаптації Ю. Гільбуха

Найчисленніша група респондентів знаходяться на компетентному рівні (24 студенти (52,2 %)). Вірогідно, що ця група респондентів мають розвинені навички гнучкої взаємодії, уміють відкрито й аргументовано висловлюватися, зважаючи на позицію іншої людини. Вони демонструють оптимальний баланс між самопрезентацією та врахуванням потреб співрозмовників. Студенти з таким показником уміють чітко та аргументовано висловлюватися, слухати співрозмовника та враховувати його позицію, а також знаходити компромісні рішення. Їм притаманна здатність до саморефлексії та конструктивного розв'язання суперечливих питань.

Показовим для нашого дослідження є група студентів, які опинились на агресивному рівні. До цієї категорії належить 10 студентів (21,7 %). У їхній поведінці простежується надмірна впевненість у собі, схильність домінувати, інколи демонструвати зневажливе ставлення або різкі форми критики в процесі спілкування. Ця група виявляє нижчий рівень емпатії та низьку готовність до компромісу, натомість тяжіючи до конкурентної взаємодії, що може зумовлювати виникнення конфліктів у колективі.

За результатами методики Л. Міхельсона було сформовано дві групи респондентів (контрольну і експериментальну). Експериментальну групу було сформовано з 22 студентів, де 6 осіб продемонстрували залежний рівень (27,3 %), 11 – компетентний (50 %) і 5 – агресивний (22,7 %). У контрольну групу було включено 24 респондента, серед яких 6 студентів (25 %) належать до залежного рівня, 13 (54,2 %) – до компетентного, а 5 (20,8 %) – до агресивного.

Загалом такий розподіл дав змогу зберегти пропорції в усій вибірці респондентів (12 залежних, 24 компетентних і 10 агресивних) та водночас забезпечив різноманітність за рівнями комунікативних умінь у кожній із сформованих груп. Згідно з планом дослідження, в експериментальній групі було у подальшому проведено корекційно-розвивальну роботу, тоді як у контрольній групі студенти брали участь лише у діагностичних зрізах без додаткових інтервенцій. Така схема дала змогу зіставити результати до і після запланованих заходів та оцінити їхню ефективність у підвищенні рівня комунікативних умінь, що представлено у третьому розділі роботи.

У цілому, результати первинної діагностики за тестом комунікативних умінь Л. Міхельсона в адаптації Ю. Гільбуха свідчать, що більшість респондентів перебувають на компетентному рівні розвитку комунікативних умінь. При цьому значна частина студентів потребує корекційних заходів для підвищення впевненості в самопрезентації (залежний рівень) та для вироблення вміння конструктивніше взаємодіяти з оточенням (агресивний рівень).

Для діагностики показників окремих шкал (каналів емпатії) і визначення загальної сумарної оцінки рівня емпатії до батареї методик емпіричного дослідження було включено методику діагностики рівня емпатійних здібностей В. Бойко (рис. 2.2.2, рис. 2.2.3). У межах дослідження було діагностовано 46 студентів. Загалом аналіз одержаних результатів засвідчив наявність трьох основних рівнів емпатійних проявів: низького, середнього та високого. На низькому рівні знаходяться 10 студентів (21,7 %), які демонстрували труднощі в розпізнаванні емоцій інших та недостатню готовність до співпереживання. Найчисленнішу групу становили особи із середнім рівнем емпатії – 25 студентів

(54,3 %), що проявляли відносну збалансованість у здатності до емоційного відгуку та розуміння почуттів оточення. Високий рівень емпатійних здібностей зафіксовано у 11 осіб (23,9 %), які відзначалися яскраво вираженим умінням співчувати, швидко вловлювати емоційний стан співрозмовника й пропонувати конструктивну емоційну підтримку.

Поглиблене вивчення отриманих показників у розрізі експериментальної (22 студенти) та контрольної (24 студенти) груп дало змогу простежити певні відмінності як у відсотках, так і в динаміці розвитку емпатійних здібностей. У експериментальній групі до низького рівня було віднесено 5 осіб (22,7 %), до середнього – 12 (54,5 %), а високий рівень виявили у 5 студентів (22,7 %). Контрольна група продемонструвала дещо схожі результати за співвідношенням рівнів: низький рівень діагностовано у 5 респондентів (20,8 %), середній – у 13 (54,2 %), а високий – у 6 (25,0 %). Незначна перевага за кількістю осіб із високим рівнем у контрольній групі може пояснюватися індивідуальними особливостями складу учасників, проте загальні тенденції розподілу свідчать про відносно рівномірне представлення респондентів за даним критерієм.

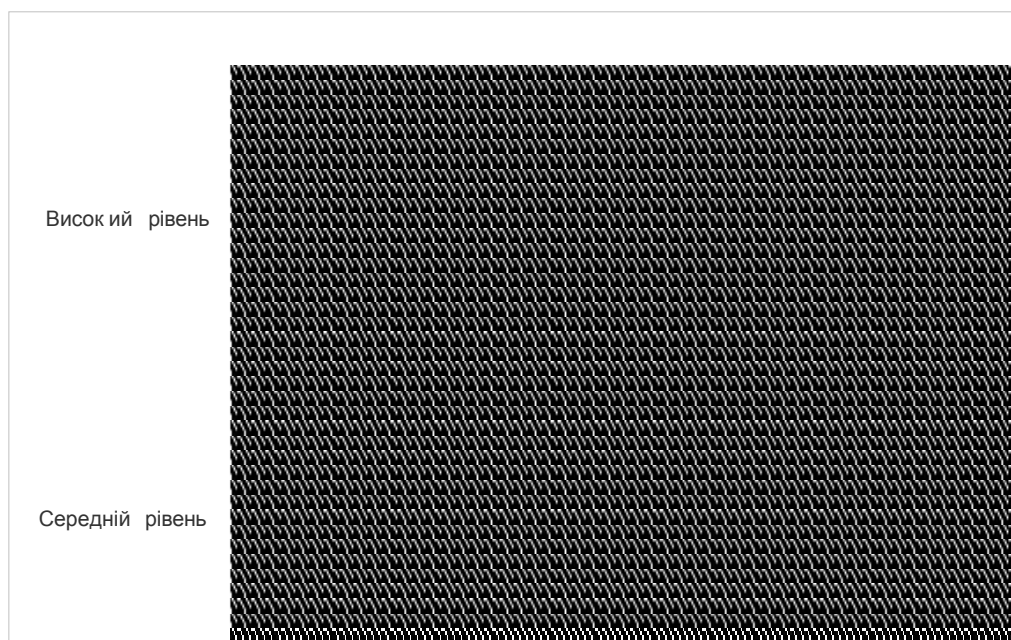

Рис. 2.2.2. Рівні сформованості емпатійних здібностей за методикою В. Бойко на загальній вибірці респондентів

У методиці В. Бойко вирізняються кілька ключових шкал, що відбивають різні аспекти емпатійності. Зазвичай вони розподіляються за трьома основними каналами: раціональним, емоційним та інтуїтивним, кожен з яких може включати низку більш вузьких показників (здатність усвідомлено й аналітично уявляти собі стан іншої людини, вміння емоційно співпереживати та вловлювати невербальні сигнали тощо). Аналіз результатів дослідження демонструє характерні тенденції в розподілі показників на цих шкалах та дає змогу глибше зрозуміти структуру їхніх емпатійних здібностей.

Раціональна складова емпатії за даними опитувальника виявилася домінуючою в приблизно третини респондентів, які набрали відносно високі бали за цією шкалою (45,7 %). Ці студенти схильні аналізувати ситуацію, уявляти внутрішні мотиви та переживання співрозмовника і вибудовувати комунікацію на підставі раціональної оцінки його стану. Водночас близько половини випробуваних засвідчили середній рівень розвитку раціонального каналу емпатії, тобто вони можуть використовувати логічне мислення і фактичну інформацію про людину для розуміння її емоцій, але не завжди роблять це цілеспрямовано чи систематично. Низькі показники за цією шкалою спостерігалися у решті студентів, яким складно відстежувати причинно-наслідкові зв'язки між емоційним станом іншої людини та конкретною ситуацією, через що вони можуть помилково інтерпретувати поведінкові прояви оточення.

Емоційний канал емпатії характеризує здатність безпосередньо «відчувати» емоції іншої людини та щиро співпереживати. Високі значення за цією шкалою продемонстрували ті респонденти, які легко «заражаються» емоціями оточення, швидко відгукуються на прояви радості, суму чи тривоги (52,2 %). Цій групі студентів притаманне щире бажання допомогти, надати підтримку, вони демонструють яскраву емоційну чуйність і відкритість. На середньому рівні зазвичай опиняються респонденти, здатні до співпереживання, але не схильні цілковито «розчинятися» в емоціях іншої людини: їм властиві

врівноваженіша реакція та поміркований контроль власних почуттів. Зниження показників за цією шкалою відображає певний емоційний бар'єр у взаємодії: студенти або уникають вияву сильних почуттів, або ж виявляють їх формально, що може свідчити про недостатню глибину співпереживання.

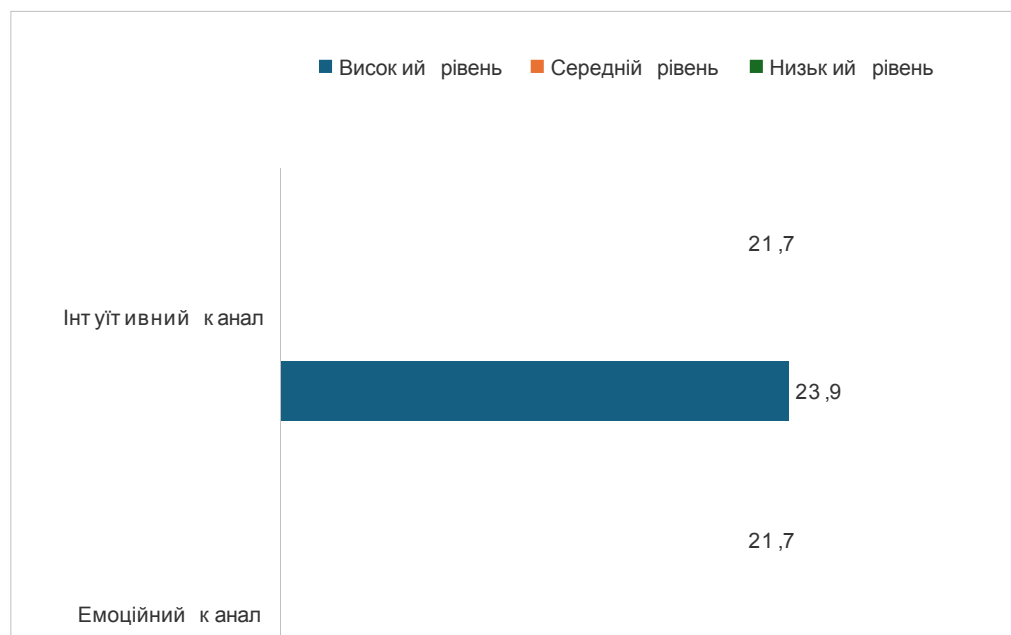

Рис. 2.2.3. Канали спрямованості емпатійних здібностей за методикою В. Бойко

Інтуїтивний канал емпатії передбачає вміння «уловлювати» приховані сигнали, невербальні ознаки стану іншої людини, виходячи не лише з логічних міркувань, а й з невербального контексту (жести, міміка, тембр голосу тощо). Ті респонденти, які отримали високі бали за цією шкалою, зазвичай відзначаються розвиненою спостережливістю, швидко помічають найменші зміни в поведінці співрозмовника і намагаються відповідно скорегувати власну реакцію (54,3 %). Середній рівень інтуїтивної емпатії частіше зустрічається в осіб, які можуть розпізнати загальний настрій людини, але не завжди вловлюють тонкі емоційні відтінки. Низькі показники свідчать, що студентам складно інтерпретувати невербальні сигнали, а отже, можуть виникати непорозуміння через

«прочитання» лише зовнішнього змісту без урахування справжнього емоційного підтексту.

Окрім цих трьох провідних каналів, методика В. Бойко звертає увагу на конкретні поведінкові аспекти: здатність швидко відгукуватися на прохання чи несприятливу ситуацію, вміння запропонувати допомогу у складних обставинах, зважати на емоційну вразливість співрозмовника і тактовно реагувати на його стан. Респонденти з вищими показниками демонструють не тільки хороше розуміння чужих переживань, а й готовність поводитися відповідно, пропонуючи активну підтримку. Тим часом студенти з середніми й нижчими балами можуть усвідомлювати, що людина перебуває в пригніченому стані або напрузі, однак не завжди роблять практичні кроки для покращення цієї ситуації чи пом'якшення конфлікту.

Таким чином, детальний аналіз показників за шкалами методики В. Бойко дає змогу поглиблено визначити як сильні, так і потенційно вразливі місця в емпатійному профілі студентів. Результати свідчать, що у більшості з них (особливо тих, хто набрав середні бали за раціональною, емоційною та інтуїтивною складовими) є резерви для вдосконалення у сфері співпереживання.

На останньому етапі діагностичного дослідження було проаналізовано результати опитувальника рівня асертивності (В. Каппоні, Т. Новак), що представлені на рис. 2.2.4.

Аналіз результатів діагностичного дослідження загальної вибірки респондентів, продемонстрував наявність всіх трьох рівнів асертивності, представлених у різних пропорціях. Переважна більшість учасників виявили середній рівень асертивності, який зафіксовано у 25 студентів, що становить 54,3 % від загальної вибірки. Це свідчить про те, що більшість студентів здатні виявляти асертивність у звичних або сприятливих умовах, проте можуть відчувати труднощі у складних або конфліктних ситуаціях.

Високий рівень асертивності продемонстрували 11 студентів, що становить 23,9 % від загальної кількості респондентів. Ця група характеризується здатністю до конструктивного вираження власних думок та

почуттів, незалежності у прийнятті рішень, а також впевненістю у міжособистісних взаємодіях.

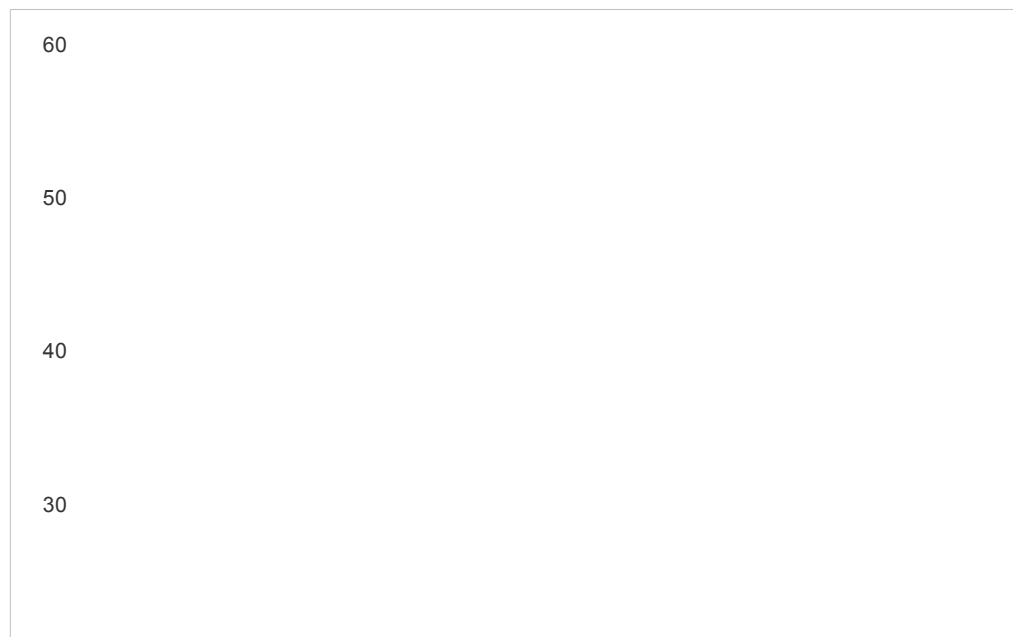

Рис. 2.2.4. Результати діагностики за опитувальником асертивності
(В. Каппоні, Т. Новак)

При цьому, низький рівень асертивності було виявлено у 10 студентів, що становить 21,8 % від загальної вибірки. Ці учасники демонструють схильність до пасивної поведінки, невпевненість у міжособистісних взаємодіях, труднощі у вираженні власної думки та відстоюванні інтересів. Відсутність навичок асертивної поведінки у цієї групи може негативно впливати на їх комунікативні здібності, особливо у складних соціальних ситуаціях.

Загальний аналіз результатів свідчить про переважання середнього рівня асертивності серед студентів, що є типовим для юнацького віку. Це може пояснюватися процесом становлення особистості, коли студенти ще не до кінця виробили стійкі механізми самовираження та захисту своїх інтересів у різних соціальних ситуаціях. Водночас присутність студентів з низьким рівнем асертивності вказує на необхідність цілеспрямованої роботи над формуванням більш впевненої та незалежної поведінки.

Детальніший розгляд результатів по експериментальній (22 студенти) та контрольній (24 студенти) групах показав майже ідентичний розподіл рівнів асертивності. В експериментальній групі високий рівень асертивності продемонстрували 5 студентів (22,7%), середній рівень – 12 студентів (54,5%), низький рівень – 5 студентів (22,7%). У контрольній групі високий рівень асертивності мали 6 студентів (25%), середній рівень – 13 студентів (54,2%), низький рівень – 5 студентів (20,8%).

Отримані дані свідчать про те, що розподіл рівнів асертивності в обох групах є подібним і відображає загальні тенденції для усієї вибірки. Переважання середнього рівня асертивності вказує на недостатність сформованих навичок упевненої поведінки та самовираження у складних ситуаціях, що вимагає додаткової корекційно-розвивальної роботи. Загалом результати дослідження підкреслюють важливість цілеспрямованої роботи над розвитком асертивності серед студентів з метою покращення їхніх комунікативних здібностей.

Кореляційний аналіз, проведений у межах емпіричного дослідження, дозволив виявити статистично значущі взаємозв'язки між рівнем сформованості комунікативних умінь, емпатійних здібностей та асертивності студентів. Аналіз здійснювався на основі даних, отриманих за результатами методик Л. Міхельсона (діагностика комунікативних умінь), В. Бойка (оцінювання емпатії) та опитувальника В. Каппоні й Т. Новак (вимірювання рівня асертивності).

Результати аналізу засвідчили наявність помірного позитивного кореляційного зв'язку між рівнем комунікативних умінь та емпатійними здібностями студентів ($r = 0,462$ при $p < 0,05$). Такі дані можуть свідчити про те, що вища здатність до емпатії (розуміння емоційного стану інших, співпереживання, емоційна чутливість) супроводжується більш сформованими навичками конструктивного спілкування. У цьому контексті емпатія може розглядається як важлива детермінанта ефективної міжособистісної взаємодії.

Водночас було встановлено сильніший позитивний кореляційний зв'язок між рівнем комунікативних умінь і асертивності ($r = 0,534$ при $p < 0,01$). Це

свідчить про те, що студенти, які вміють впевнено висловлювати власну думку, відстоювати свої права і при цьому дотримуватися поваги до співрозмовника, демонструють вищий рівень розвитку комунікативної компетентності. Асертивна поведінка забезпечує внутрішню стабільність і гнучкість у взаємодії, що позитивно впливає на загальну ефективність спілкування.

Крім того, було зафіксовано середній позитивний зв'язок між емпатією та асертивністю ($r = 0,428$ при $p < 0,05$). Цей показник вказує на те, що емоційна чутливість та здатність розуміти інших сприяють формуванню впевненого і соціально прийнятного стилю поведінки. Студенти, які мають розвинену емпатію, частіше демонструють збалансованість у вираженні особистої позиції, що важливо для ефективної комунікації.

Загалом результати кореляційного аналізу підтверджують, що комунікативні здібності студентів є тісно пов'язаними з такими психологічними характеристиками, як емпатія та асертивність.

Висновки до розділу 2

Процедура емпіричного дослідження була розроблена з урахуванням комплексного підходу, який забезпечує надійність та валідність отриманих даних. Використання різноманітних методик дозволило всебічно оцінити детермінанти розвитку комунікативних здібностей студентів. До дослідження було залучено валідні інструменти для діагностики комунікативних умінь, емпатії та асертивності, що створює підґрунтя для глибокого аналізу їх розвитку та взаємозв'язків між виявленими показниками.

Процедура дослідження передбачала використання кількісних та якісних методів аналізу, що дозволяє отримати як об'єктивні статистичні дані, так і якісні характеристики досліджуваних феноменів. Такий підхід сприяє формуванню комплексного уявлення про розвиток комунікативних здібностей, враховуючи різні аспекти міжособистісної взаємодії.

Важливим аспектом емпіричного дослідження було дотримання етичних норм, що забезпечує добровільність участі, анонімність та конфіденційність

даних. Це створює сприятливі умови для об'єктивного збору інформації та підвищує надійність результатів. Загалом, запропонована процедура дослідження є ефективною для вивчення психологічних детермінант розвитку комунікативних здібностей студентів. Вона поєднує комплексність, структурованість та відповідність етичним вимогам, що робить її придатною для подальшого використання в аналогічних дослідницьких проєктах.

Аналіз статистичних даних первинного діагностичного етапу дослідження показав, що більшість студентів мають середній рівень сформованості комунікативних умінь, емпатії та асертивності, що свідчить про наявність базових ресурсів для конструктивної взаємодії. Водночас значна частка респондентів виявила залежний або агресивний стиль спілкування, а також низький рівень емпатійних і асертивних проявів, що потенційно ускладнює ефективну комунікацію в освітньому та соціальному середовищі.

Кореляційний аналіз підтвердив наявність статистично значущих зв'язків між комунікативними здібностями, емпатією та асертивністю. Виявлені позитивні кореляції свідчать про взаємозумовленість цих психологічних характеристик і дозволяють розглядати їх як ключові детермінанти у розвитку ефективної міжособистісної взаємодії.

РОЗДІЛ 3.

КОРЕКЦІЙНА ПРОГРАМА ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ

3.1. Опис корекційної програми розвитку комунікативних здібностей юнаків

Корекційно-розвивальна програма розвитку комунікативних здібностей студентів була розроблена з урахуванням результатів діагностичного етапу дослідження та сучасних теоретико-методологічних підходів до формування ефективних навичок міжособистісної взаємодії. Студентський період є важливим етапом особистісного становлення, коли формуються навички професійного спілкування, здатність адекватно виражати думки, емоції, налагоджувати конструктивну взаємодію з одногрупниками, викладачами та широким соціальним оточенням.

Метою програми є підвищення рівня комунікативних здібностей студентів через розвиток усвідомленої, змістовної та гнучкої взаємодії в навчальному і професійному середовищах. Це включає вміння встановлювати контакт, підтримувати діалог, конструктивно вирішувати конфлікти, розуміти емоційний стан співрозмовника та ефективно доносити власну позицію.

До переліку завдань корекційно-розвивальної програми було включено:

1) Формування базових комунікативних навичок (активне слухання, структуроване висловлювання думок та ін.); 2) Розвиток умінь невербальної комунікації та емпатійного сприймання емоцій інших; 3) Подолання комунікативних бар'єрів та страху публічних виступів; 4) Опановування технік конструктивного вирішення конфліктів і ведення дискусій; 5) Зміцнення позитивної самооцінки, впевненості у власних комунікативних можливостях, формування адекватного самосприйняття в комунікативній діяльності.

Теоретичною основою програми стали концепції міжособистісної комунікації, теорії емоційного інтелекту, а також когнітивно-поведінковий і гуманістичний підходи в психології. Програма інтегрує когнітивний, емоційний

та поведінковий компоненти, враховуючи специфіку студентського віку, зокрема потребу у професійному та соціальному самовизначенні, високий рівень взаємодії в академічних та позаакадемічних контекстах.

Структура корекційно-розвивальної програми.

Заняття 1. Розуміння комунікативного процесу.

Мета: ознайомлення учасників з основними поняттями комунікації, її складовими та роллю у професійному й особистому розвитку.

Перелік основних вправ: 1) "Знайомство у колі" (презентація учасників, визначення їхніх очікувань); 2) "Модель комунікативного ланцюга" (аналіз елементів ефективного спілкування); 3) "Мої цінності у спілкуванні" (ідентифікація індивідуальних комунікативних пріоритетів).

Заняття 2. Активне слухання та вербальна комунікація.

Мета: формування навичок активного слухання, чіткого формулювання думок, аргументованого висловлення позицій.

Перелік основних вправ: 1) "Рефлексивне слухання" (обмін ролями слухача та оповідача); 2) "Чітка аргументація" (навчання структурованому викладу ідей); 3) "Спробуй пояснити" (вправи з переформулювання повідомлень).

Заняття 3. Невербальні аспекти комунікації.

Мета: усвідомлення ролі невербальних сигналів (міміки, жестів, пози) та розвиток умінь контролювати власний невербальний репертуар.

Перелік основних вправ: 1) "Дзеркальні емоції" (розпізнавання емоцій співрозмовника за невербальними ознаками); 2) "Безсловесний діалог" (комунікація виключно невербальними засобами); 3) "Мій невербальний імідж" (самоаналіз жестів та міміки).

Заняття 4. Емоційний інтелект у комунікації.

Мета: формування здатностей розпізнавати, розуміти та керувати власними та чужими емоціями в процесі взаємодії.

Перелік основних вправ: 1) "Емоційний барометр" (визначення поточного емоційного стану); 2) "Переклад емоцій на мову слів" (збагачення

емоційного словника); 3) "Емпатійні містки" (практика розуміння емоцій інших учасників).

Заняття 5. Подолання комунікативних бар'єрів та страху публічного виступу.

Мета: формування впевненості у власних силах під час публічних виступів та нівелювання страху оцінки з боку аудиторії.

Перелік основних вправ: 1) "Трибуна впевненості" (короткі промови з позитивним зворотним зв'язком); 2) "Візуалізація успіху" (техніки подолання хвилювання перед виступом); 3) "Мої ресурси" (ідентифікація внутрішніх опор для публічної комунікації).

Заняття 6. Конфлікт та шляхи його конструктивного вирішення.

Мета: розвиток умінь ефективно реагувати на конфліктні ситуації, вести переговори та знаходити компроміси.

Перелік основних вправ: 1) "Конфліктні сценарії" (розігрування типових ситуацій взаємодії); 2) "Позиція – Інтереси – Рішення" (пошук спільних точок дотику); 3) "Мова ненасильницької комунікації" (формулювання запитів без агресії).

Заняття 7. Ефективна робота у команді.

Мета: розвиток навичок групової взаємодії, розподілу ролей, кооперації та узгодження дій.

Перелік основних вправ: 1) "Спільна задача" (командна робота над вирішенням проблеми); 2) "Мовчазний проєкт" (співпраця без вербальної комунікації); 3) "Ролі у команді" (рефлексія індивідуального внеску та функцій у групі).

Заняття 8. Формування позитивного комунікативного стилю.

Мета: розвиток оптимістичного, впевненого та доброзичливого стилю взаємодії, що сприяє налагодженню конструктивних стосунків.

Перелік основних вправ: 1) "Шукаємо позитив" (перегляд негативних сценаріїв спілкування з акцентом на їх трансформацію у позитив); 2) "Розширення комунікативного діапазону" (вивчення нових вербальних та

невербальних засобів впливу); 3) "Ресурсні історії" (обмін успішними кейсами взаємодії).

Заняття 9. Тайм-менеджмент у комунікації.

Мета: навчитися ефективно планувати час в процесі комунікації, уникати перевантаження та формувати розумні часові межі для дискусій.

Перелік основних вправ: 1) "Комунікаційний таймер" (вправи на концентрацію та лаконічність); 2) "Пріоритезація повідомлень" (аналіз важливості інформації у взаємодії); 3) "Оптимізація комунікативних процесів" (розробка власних стратегій ефективного використання часу).

Заняття 10. Рефлексія та стратегія подальшого розвитку.

Мета: оцінка власних досягнень учасників, рефлексія здобутого досвіду та визначення перспектив подальшого удосконалення комунікативних навичок.

Перелік основних вправ: 1) "Мій шлях комунікатора" (аналіз розвитку від першого до останнього заняття); 2) "Лист самому собі" (формулювання цілей з урахуванням отриманого досвіду); 3) "Коло підтримки" (групова рефлексія та зворотний зв'язок).

Психологічні засади корекційно-розвивальної програми базуються на інтеграції когнітивно-поведінкових методів (для підсилення усвідомлення власних комунікативних стратегій та їх зміни), підходів емоційно-фокусованої терапії (для кращого розуміння та регуляції емоцій у спілкуванні) та гуманістичної парадигми, що підкреслює важливість самореалізації, самопізнання та поваги до особистості.

В ході тренінгових занять використовувалися рольові ігри, аналіз кейсів, моделювання реальних комунікативних ситуацій, групові дискусії та практичні вправи, які дозволили студентам активно апробувати нові навички на практиці. Значна увага приділялася рефлексії, аби учасники могли глибше усвідомити свій прогрес, визначити сфери для подальшого вдосконалення та отримати зворотний зв'язок від групи та ведучого.

Отже, представлена корекційно-розвивальна програма побудована за принципом поступального розвитку комунікативних компетенцій, починаючи з

формування базових навичок слухання та завершуючи складнішими вміннями, такими як конструктивне вирішення конфліктів чи управління часом у процесі спілкування. Така послідовність забезпечує систематичність навчального процесу, стимулює особистісний ріст учасників і формує у них міцний фундамент для подальшого вдосконалення комунікативних здібностей у майбутній професійній і соціальній діяльності.

3.2. Аналіз результатів повторного діагностичного дослідження

Після впровадження корекційно-розвивальної програми з обома групами респондентів (контрольна і експериментальна) була проведена повторна діагностична робота, яка включала всі методики, що були задіяні при первинній діагностиці.

На першому етапі статистичної оцінки даних було задіяно результати за тестом комунікативних умінь Л. Міхельсона в адаптації Ю. Гільбуха. Зокрема, в експериментальній групі ($n = 22$) кількість респондентів із залежним рівнем зменшилася з 6 (27,3 %) до 4 (18,2 %), а чисельність студентів із агресивним рівнем скоротилася з 5 (22,7 %) до 3 (13,6 %). Натомість спостерігається зростання кількості респондентів із компетентним рівнем, із 11 (50 %) до 15 (68,2 %). Отримані дані свідчать про позитивний вплив корекційно-розвивальної програми на самопрезентацію, навички конструктивного спілкування та вміння регулювати власну поведінку у процесі комунікативної взаємодії.

У контрольній групі ($n = 24$) суттєвих змін не зафіксовано. Як і під час первинної діагностики, 6 респондентів (25 %) належать до залежного рівня, 13 (54,2 %) зберегли компетентний рівень, а 5 (20,8 %) продемонстрували агресивний стиль спілкування. Відсутність цілеспрямованих заходів розвитку комунікативних навичок у цій групі зумовила стабільність показників порівняно з початковими результатами.

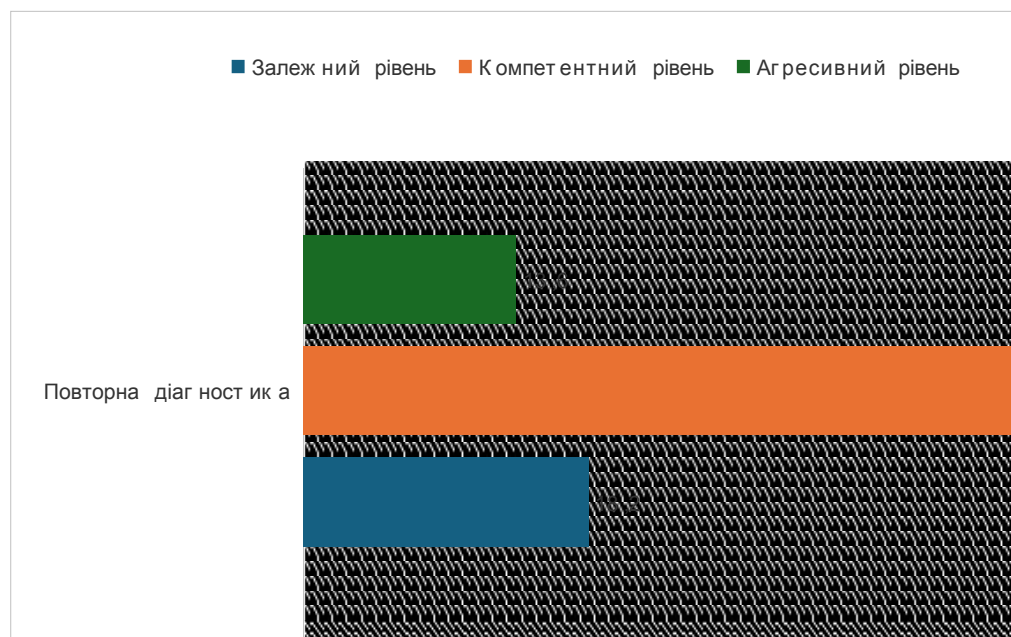

Рис. 3.2.1. Порівняльні результати первинної і повторної діагностики за методикою Л. Міхельсона в експериментальній групі респондентів

Загалом повторна діагностика підтвердила ефективність корекційно-розвивальної роботи у студентів, які мали труднощі або проблемні аспекти в комунікації. Зниження рівня залежності й агресії та підвищення кількості компетентних комунікаторів підкреслюють доцільність та результативність застосування цілеспрямованих психолого-педагогічних заходів для вдосконалення міжособистісної взаємодії у студентському середовищі.

На другому етапі інтерпретації повторних даних діагностики було проаналізовано дані за методикою В. Бойка. Після проведення корекційно-розвивальної програми у межах експериментальної групи було виявлено певну позитивну динаміку в бік підвищення емпатійних проявів. Повторна діагностика (порівняно з початковими результатами) засвідчила зменшення кількості студентів із низьким рівнем емпатійності і водночас зростання числа тих, хто належить до високого рівня. Зокрема, кількість респондентів із низьким показником знизилася до 3 осіб (6,5 %), а з високим рівнем емпатії зросла до 17 студентів (36,9 %). У контрольній групі, де спеціальних заходів не проводилося, показники лишилися майже без змін: низький рівень усе ще демонстрували 5

студентів (20,8 %), високий — 6 (25,0 %), а переважна більшість (13 осіб, або 54,2 %) залишилася на середньому рівні.

Таким чином, результати підтвердили доцільність включення вправ на розвиток емпатії до корекційно-розвивальної програми активізації детермінант розвитку комунікативних умінь. Зокрема, покращення емпатійних умінь у студентів експериментальної групи дає підстави стверджувати, що такі втручання ефективно впливають на здатність розпізнавати та розуміти емоційні стани оточуючих, виявляти адекватну емоційну підтримку та формувати більш сприятливі умови для конструктивного спілкування у студентському середовищі.

Повторна діагностика за методикою В. Каппоні та Т. Новака дозволила простежити динаміку змін у асертивності респондентів. Результати повторного вимірювання даних виявили позитивні зміни у рівнях асертивності саме серед учасників експериментальної групи, що свідчить про ефективність реалізованих психолого-педагогічних заходів.

Зокрема, кількість студентів з високим рівнем асертивності в експериментальній групі зросла з 5 (22,7 %) до 10 осіб (45,5 %), що свідчить про суттєве покращення здатності респондентів до впевненого, незалежного та конструктивного самовираження у міжособистісних стосунках. Ці учасники почали частіше демонструвати навички асертивного спілкування, такі як уміння відстоювати власну думку, при цьому дотримуючись поваги до співрозмовника.

Водночас кількість студентів із середнім рівнем асертивності зменшилася з 12 до 10 осіб (45,5 %), що свідчить про перехід частини респондентів до категорії з високим рівнем асертивності. Особливо показовим є зменшення кількості студентів з низьким рівнем – з 5 до 2 осіб (9,1 %), що вказує на подолання пасивної поведінки, страху соціального осуду та нерішучості у комунікативних ситуаціях. У контрольній групі суттєвих змін не було зафіксовано, а показники залишилися практично незмінними, що підтверджує ефективність впровадженої в експериментальній групі корекційної програми.

Отже, повторна діагностика засвідчила ефективність корекційно-розвивальної програми, що статично видно з того, що в експериментальній групі відбулося зростання кількості студентів з компетентним рівнем комунікативних умінь, підвищився рівень емпатії та асертивності, а також зменшився відсоток респондентів з низькими показниками за цими критеріями. У контрольній групі суттєвих змін не зафіксовано, що підтверджує результативність реалізованих психолого-педагогічних заходів.

Висновки до розділу 3

Розроблена корекційно-розвивальна програма є науково обґрунтованим і практично орієнтованим засобом розвитку комунікативних здібностей студентів. Її структура базується на інтеграції когнітивних, емоційних та поведінкових компонентів комунікації, що відповідає віковим і соціальним потребам молоді. Програма охоплює широке коло завдань – від формування базових навичок до опанування складних форм міжособистісної взаємодії, з акцентом на емоційну чутливість, асертивність та ефективну самопрезентацію. Послідовність занять, використання інтерактивних методів і орієнтація на рефлексію забезпечують умови для цілісного розвитку особистості та покращення якості професійного і соціального спілкування студентів.

Результати повторної діагностики після впровадження корекційної програми підтвердили її ефективність у розвитку комунікативних здібностей студентів експериментальної групи. Позитивна динаміка зафіксована за всіма застосованими методиками, зокрема за зростанням частки студентів із компетентним рівнем комунікативних умінь, підвищенням рівня емпатійних проявів та асертивної поведінки. Зменшення кількості респондентів із залежним і агресивним рівнями спілкування, а також із низькими показниками емпатії й асертивності свідчить про зрушення у бік конструктивної, усвідомленої міжособистісної взаємодії.

Порівняння з контрольною групою, у якій показники залишилися практично незмінними, засвідчує, що позитивні зміни в експериментальній групі

не є випадковими, а є прямим результатом цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу. Це підтверджує доцільність використання комплексних тренінгових програм, спрямованих на розвиток комунікативної компетентності студентів.

Таким чином, корекційно-розвивальна програма виявилася ефективним інструментом оптимізації соціально-психологічної адаптації студентської молоді через покращення ключових компонентів комунікації — впевненості у самовираженні, емоційного розуміння та здатності будувати відкриті, партнерські стосунки у навчальному й соціальному середовищі.

ВИСНОВКИ

Проведена дослідно-експериментальна робота дозволяє нам окреслити наступні положення:

1. Сучасні цивілізаційні зрушення вимагають від кожної молодої людини вибудовування продуктивної життєвої позиції, а для цього необхідне всебічне розкриття всієї різноманітної палітри комунікативного потенціалу, конститутивним компонентом якого виступають комунікативні здібності.

2. Комунікативні здібності є конститутивним показником комунікативної компетентності, яка має свою структурну організацію, а саме емоційний компонент, мотиваційний компонент, когнітивний компонент та поведінковий компонент. Саме останній виступає діяльнісним виявом комунікативних здібностей людини.

3. Комунікативні здібності - це сукупність особистісних якостей, що характеризують здатність людини до ефективного спілкування з іншими людьми, а саме вміння розуміти і чути інших людей, уміння чітко, аргументовано і зрозуміло висловлювати свої думки і почуття, вміння будувати ефективні комунікативні контакти.

4. Комунікативні здібності розвиваються протягом усього життя людини і можуть реалізовуватися в будь-яких проявах – від свідомості до практичних дій і впливають на характер та вектор власного самовизначення, саморозвитку, самоактуалізації та життєконструювання загалом.

5. Студентський вік (рання дорослість) є особливою онтогенетичною стадією соціалізації індивіда і є сенситивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини. Особистість виступає елементом складних соціальних утворень і не може існувати сама по собі, поза соціальними структурами. В цьому процесі фундаментальну роль виконують комунікативні здібності, які допоможуть людині стати елементом різних соціальних структур і бути задіяною в різних соціальних технологіях.

6. Розглядаючи комунікативні здібності як багаторівневе особистісне

утворення комунікативних характеристик особистості, при всій їх різноманітності, в нашому дослідженні, ми зацентруємо увагу на емпатійності та асертивності, як соціально-психологічних характеристиках особистості і будемо розглядати ці характеристики, як детермінанти їх розвитку.

7. Розвинуті в процесі спеціально організованої вузівської навчальної діяльності навички емпатії та асертивності сприятимуть налагодженню взаємоузгодженої діяльності та забезпеченню ефективної міжособистісної взаємодії в процесі спілкування, що і буде показником цілеспрямованого, поступального та якісного перетворення комунікативних здібностей.

8. Метою емпіричного дослідження було виявлення основних детермінант, що впливають на розвиток комунікативних здібностей юнаків раннього дорослого віку, а також аналіз ефективності спеціально розробленої корекційно-розвивальної програми, спрямованої на оптимізацію цих здібностей.

9. Результати первинної діагностики засвідчили, що більшість студентів мають середній рівень сформованості комунікативних умінь, емпатійних здібностей та асертивності, проте частина з них виявила залежний або агресивний стиль спілкування, а також низький рівень емпатії, що є негативним фактором у форматі їх адаптаційних можливостей і загальних комунікативних стратегій.

10. Проведений кореляційний аналіз даних виявив статистично значущі позитивні кореляційні зв'язки між комунікативними вміннями, емпатійністю та асертивністю, що підтверджує взаємозалежність цих характеристик і дає змогу розглядати їх у структурі цілісної комунікативної компетентності.

11. Повторна діагностика даних після впровадження корекційно-розвивальної програми в експериментальній групі засвідчила позитивну динаміку, яка проявилась у зменшенні кількості респондентів із залежним і агресивним стилем комунікації при зростанні рівня компетентного спілкування, підвищенні емпатійних здібностей та асертивності, що підтверджує ефективність розробленої програми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук І. Психологічні чинники спілкування студентської молоді в інтернет-просторі. Науковий часопис НПП ім. М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки, 2021. Вип.13. С. 5-17.
2. Андрощук І. В. Комунікативна компетентність як важливий засіб ефективної взаємодії учасників освітнього процесу. Молодь і ринок. 2022. №3- 4. С. 201-202.
3. Активізація когнітивних процесів у спілкуванні: методичний посібник /[В. П. Казміренко, З. Ф. Сіверс, В. М. Духневич та ін.]. Київ: Міленіум, 2011. 268 с.
4. Барановська Л. В., Глушаниця Н. В. Психологія ділового спілкування: навч. посібник. Київ: НАУ, 2016. 283с.
5. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики [текст]: підручник. Київ: Академія, 2009. 344с.
6. Бачинська С. В. Теоретичні засади психологічних особливостей спілкування: збірник наук. праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», 2013. № 2(8). С. 16-22.
7. Блинова О. Є., Мойсеєнко В. В. Асертивність як чинник комунікативної компетентності студентів. Scientific Journal Virtu. 2020. №40. С. 36 – 39.
8. Бурлачук Л. Психодіагностика особистості: понятійний апарат та методи дослідження. Психологія і суспільство, 2014. № 4(58). С. 85-103.
9. Великий тлумачний словник української мови: укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440с. 61
10. Вітюк Н. Р. Основні психологічні підходи до визначення категорії «комунікативні здібності особистості». Вісник Прикарпатського університету: Філософські і психологічні науки. Івано-Франківськ: Плай, 2002. Вип. 3. С.158-167.
11. Волошина Н. В. До питання про структуру комунікативних здібностей особистості. Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. Київ: КНУ, 2012. № 14. С. 114-117.

12. Вольфовська Т. О. Комунікативна компетентність людини як одна з передумов досягнення життєвої мети. Шлях освіти. 2001. №3. С.13-16.
13. Вторникова Ю. С. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць. Полтава, 2011. С. 88-94.
14. Галицька М. М. Складові комунікативної компетентності студентів вищих навчальних закладів. Освітологічний дискурс, 2015. № 2(10). С. 39-48.
15. Гавриляк Л. С. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. Науковий журнал «ЛОГОС». Мистецтво наукової думки. 2019. № 3. С. 70-73.
16. Гаркуша В. В. Особливості реформування інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Національної поліції. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2018. № 2. С. 65-72.
17. Герасіна С.В. Асертивна поведінка як передумова формування почуття власної гідності та самоповаги студентської молоді. Проблеми сучасної психології. 2010. № 10. С. 139-148.
18. Герман А. Психологічні особливості розвитку комунікативних здібностей у студентів-психологів. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спец. «053»-психологія. Хмельницький. 2023. 95 с.
19. Гончарук Н. М. Методика проведення соціально-психологічного тренінгу. Проблеми сучасної психології, 2010. № 7. С.25-32.
20. Гордієнко В. І. Моделі комунікативного процесу в сучасній психології та їхній потенціал у поясненні діалогічності спілкування. Наукові записи Національного університету «Києво-Могилянська Академія». Київ, 2009.Т. 97. С. 55-60.
21. Гребенюк Л. В., Дубровіна І. В., Аніщенко Н. В. Чинники формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. Освіта та розвиток обдарованості, 2023. №4 (91). С. 56-60.
22. Данилишин Н. Й. Комунікативні здібності як важливий чинник педагогічної майстерності викладача. Педагогічні інновації в освітньому

просторі сучасного вищого закладу освіти: збірник тез та доповідей /за ред. Т. Г. Камінської. Київ, 2019. С. 11-14.

23. Джонсон Д. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування: Пер. з англ. Київ: КМ Академія, 2003. 288с.

24. Доценко Л. В. Розвиток комунікативної компетентності студентів ВНЗ як чинник їх професійного становлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jrn1.nak.edu.ua/index.php/Visnik_PP/article/view/2109/0

25. Дрозд О. М., Іщенко М. В. Комунікативні здібності майбутніх психологів: діагностика та розвиток. Психологія та освіта, 2019. Т. 2. С. 94-99.

26. Дубчинський В. Сучасний тлумачний словник української мови /В. Дубчинський, Н. Кусайкіна, Ю. Цибульник. Харків: Школа, 2006. 1008 с.

27. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

28. Єзерницький Л., Ренке С. Соціально-психологічна характеристика студентства періоду пізньої юності. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць, 2019. № 10. С. 215-225.

29. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с.

30. Запорожець О. М. Формування комунікативних здібностей у процесі професійної підготовки майбутніх психологів. Педагогіка вищої та середньої школи, 2014. № 41. С. 272-277.

31. Засекіна Л. В. , Засекін С. В. Вступ до психолінгвістики: навчальний посібник. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2002. 168 с.

32. Іваненко І. В. Комунікативні здібності майбутніх психологів: фактори формування та розвитку. Педагогічний дискурс: зб. наук. праць, 2020. № 27. С. 170-180.

33. Іванова І. Ф. Вплив рівня розвитку комунікативних здібностей на формування професійної спрямованості студентів-психологів. Збірник наукових праць. Психологічні науки. 2013. Т.2. №10(91). С. 121-125. URL: http://en.mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/26_19.pdf

34. Казміренко В. П. Засади когнітивної психології спілкування: монографія / [В.П. Казміренко та ін.]; за наук. ред. В.П. Казміренка; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград: Імекс, 2013. 389 с.

35. Кайдалова Л. Г. Психологія спілкування /Л. Г. Кайдалова, Л. В. Пляка, Н. В. Альохіна, В. С. Шаповалова. 2-ге вид., перероб. І допов. Харків: НФаУ, 2018. 140 с.

36. Калашнікова Г. В. Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності особистості в юнацькому віці. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спец. «053»-психологія. Кривий Ріг. 2024. 66 с.

37. Карова А. В. Психологія спілкування: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти факультету психології, політології та соціології НУ «ОЮА») Одеса: Фенікс, 2020. 79 с.

38. Каряка І. В. Особливості розвитку комунікативної компетентності у студентів-психологів. Психологічні студії. 2023. № 3. С. 45-50.

39. Коломієць Т.В. Емпатійна детермінація емоційних проявів міжособистісної взаємодії у юнацькому віці. Наука і освіта: науково-практичний журнал Південного наукового центру НАПН України. 2013. №7. С.155-160.

40. Комунікативні навички [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://psychologis.com.ua/kommunikativnye_navyki.htm 63

41. Комунікативно-прагматичні аспекти мовлення: конспект лекцій для студентів факультету лінгвістики / Уклад. О. В. Дзикович. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. 85с.

42. Комінко С. Б. , Кучер Г. В. Кращі методи психодіагностики: навчальний посібник. Тернопіль: Карт-бланш, 2005. 406 с.

43. Корніяка О.М. Комунікативна компетентність як визначальний чинник професійного само здійснення викладача вищої школи. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка, 2016..Т. V. Вип. 16. С. 82-92. спілкування. Вісник Національного університету оборони України. № 2(52), 2019. С. 72-78.

45. Король А. Розвиток комунікативних здібностей учнів: теоретичний аналіз. Молодь і ринок, 2019. № 2 (169). С. 54-59.

46. Кузьмін В. В. Прогностичні та корекційні можливості розвитку комунікативних здібностей в юнацькому віці. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спец. «053»-психологія. Запоріжжя. 2020. 89 с.

47. Кузьмин С., Петровська І. Природа та процесуальність емпатії. Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки, 2018. Вип. 2. С. 64-72.

48. Кулешова О. В., Герман А. В. Комунікативні здібності у структурі професійно значущих якостей психолога. Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: тези доповіді XI Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Хмельницький, 27 квітня 2023 р.). Хмельницький: ХНУ, 2023. С. 52-54.

49. Курова А. В. Психологія спілкування: навч.-метод посібник для здобувачів вищої освіти фак-ту психології, політології та соціології НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2020. 79 с.

50. Лаврухіна Т. В. Співідношення понять «комунікація», «спілкування», «комунікативна компетентність» у сучасній педагогічній науці. Досягнення науки за останні роки. Нові наработки. 2015. С. 95-97.

51. Лемак Т. Особливості спілкування та комунікативних здібностей. психолого-педагогічний практикум: методичний посібник / Андрейчева А. О., Голубєва М. О., Жарук І. В. та ін.; ред. А. М. Гірник, Л. В. Копець. Київ: Дірект Лайн, 2017. Ч. 3. С. 54-69.

52. Лепіхова Л. Соціально-психологічна компетентність у психологічній взаємодії. Вища освіта України, 2004. № 3. С. 28-35.

53. Літнарів Р. М. Основи математичної статистики у психології: навч. посібник. Частина 3. МЕНУ. Рівне, 2006. 49с.

54. Луговий В. І. Компетентності та компетенції: поняттєво-термінологічний дискурс. Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. Київ, 2009. С. 8-13.

55. Лучків В.З. Емпатія як чинник асертивності в юнацькому віці Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки. 2016. Вип. 3. С. 203-210

56. Мазепа Л. Соціально-психологічні особливості розвитку комунікативних здібностей особистості. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спец. «053»-психологія. Львів. 2024. 92 с.

57. Максименко С. Д. Психологічні механізми зародження, становлення і здійснення особистості: природні і соціальні координати / С. Д. Максименко, С. П. Яланська // Психолого-педагогічні координати розвитку особистості: зб. наук. матеріалів III Міжнародної наук.-практ. конф., 2-3 червня 2022 р. Полтава: Національний університет ім. Ю. Кондратюка, 2022. С. 3-9.

58. Максименко С. Д., Заброцький М. М. Технологія спілкування. Комунікативна компетентність вчителя. Київ: Главник, 2005. 112 с.

59. Матвеев В. О. Філософські основи концепції самоактуалізації особистості А. Маслоу – засновника гуманістичної психології. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2018. № 1057. С.62-67.

60. Махінов В. Соціокультурна комунікація як генезис мовної особистості. Освіта регіону. Політологія. Психологія комунікації, 2012. № 2. С. 327-335.

61. Мацюк З, Хвесик О. Комунікативні здібності як домінантна характеристика мовленнєвої особистості дитини. Педагогічний часопис Волині Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. № 1(4). Луцьк, 2017. С. 88-94.

62. Мельничук С. К. Асертивність як детермінанта розвитку психологічного потенціалу студентів. Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Психологія, 2012. Т. 17. Вип. 8 (20). С.407-413.

63. Моргун В. Ф. Основи психодіагностики: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2009. 464 с.

64. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник. Київ: Центр навч. літератури, 2005. 624 с.

65. Мудрик А. Б. Психологічні особливості комунікативної компетентності майбутніх психологів. Сучасні проблеми практичної психології у Волинському регіоні: матеріали VIII науково-практичного семінару, м. Луцьк, 24 жовтня 2013р./ за заг. ред.. М. І. Мушкевич; Східноєвропейський національний університет ім.. Лесі Українки. Луцьк: Вежа-друк, 2013. С. 38-40.

66. Ніколенко Л. М. Сутність комунікаційного потенціалу особистості як педагогічного феномену. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах: зб. наук. праць. Запоріжжя, 2011. Вип. 20 (73). С. 222-228.

67. Нісімчук А. С., Падалка О. С. Сучасні педагогічні технології: навчальний посібник. Київ: Просвіта, 2000. 368 с.

68. Орбан-Лембрик Л. Психологія професійної комунікації. Чернівці: Книги XXI, 2010. 320с.

69. Орбан-Лембрик Л. Е. Комунікативний простір міжособистісних відносин. Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. Вип. 4. Івано-Франківськ, 2003. С. 130-136.

70. Павленко Т. В. Основні психологічні підходи визначення поняття «комунікація». Актуальні проблеми психології: збірник наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка. Т. IX. Загальна психологія. Етнічна психологія. Історична психологія. Вип. 9, 2016. С. 368-376.

71. Панасенко Е. Черепова Ю. Розвиток комунікативних здібностей майбутніх учителів філологів: психолого-педагогічний аспект. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. Слов'янськ, 2017. Вип. 5. Ч. 2. С. 81-91.

72. Пивоварчук Т. О. Структура комунікативних здібностей. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць К-ПНУ ім. Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2012. Вип. 17. С. 419-426.

73. Подоляк Н. М. Індивідуально-психологічні особливості асертивності особистості: дис....канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2014. 200 с.

74. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Київ: Прапор, 2009. 672 с.

75. Пляка Л. В. Формування комунікативної компетентності на сучасному етапі модернізації освіти. Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: матеріали Міжнарод. наук.- практ. конференції (Суми, 1-18 травня 2008р.). Суми: ВВП Мрія-1, 2008. Ч. 2. С. 253-256.

76. Прищак М. Д. Комунікація, спілкування, комунікативність: категоріальний аналіз. Вісник Вінницького політехнічного інституту, 2010. № 2. С. 5-8.

77. Психологія спілкування: навчальний посібник. Харків: НФаУ, 2011. 132с.

78. Психодіагностика. Психологічний практикум [Текст]: навчальний посібник / Баклицька О. П., Баклицькиц І. О., Сірко Р. І., Слободяник В. І. Львів: СПОЛОМ, 2015. 464 с.

79. Психологічні особливості студентського віку. На допомогу кураторам.[уклад.: Л. М. Яворовська, Р. Ф. Камишнікова, О. Є. Поліванова, С. Г. Яновська, С. М. Куделко]. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. 88 с.

80. Розвиток особистості в різних умовах соціалізації : колективна монографія / за редакцією Л.О. Калмикової та Г.О. Хомич. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2016. 472 с.

81. Руська Р. В. Теорія ймовірності та математична статистика в психології. Тернопіль, 2020. 112 с.

82. Рябовол Т.А. Роль емпатії у процесі соціальної адаптації людини. Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. академіка С.Д. Максименка. Київ, 2004. Випуск 24. С. 294-300.

83. Смовж М. А., Балабушка Є. О., Петрушина М. М. Особливості розвитку комунікативних здібностей психологів. Вісник Національного університету оборони України, 2023. № 4 (74). С. 119-129.

84. Соловей О. А. Теоретичні аспекти дослідження комунікативного потенціалу особистості. Психологічні перспективи, 2013. Вип. 21. С. 213-221.

85. Стрижак О. Спілкування та суспільні відносини. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: Код, 2023. С. 149-153.

86. Стрільчук В. Р. Особливості розвитку комунікативних навичок в юнацькому віці. Могилянські читання – 2021: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти: матеріали XXIV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Миколаїв, 8–12 листопада 2021 р.). Миколаїв, 2021. С. 104–105.

87. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 376с.

88. Сорочан Т. В. Особливості міжособистісного спілкування студентської молоді. Збірник наукових статей за матеріалами Всеукраїнської Internet конференції «Актуальні проблеми гуманітарно-правових наук» (березень 2018 р.) /відпов. Редак. К. В. Ніколенко. Кривий Ріг: ДонНУет, 2018. С. 73-74.

89. Стрільчук В. Р. Особливості розвитку комунікативних навичок в юнацькому віці. Могилянські читання – 2021: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти: матеріали XXIV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Миколаїв, 8–12 листопада 2021 р.). Миколаїв, 2021. С. 104–105.

90. Токарева Н. М., Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. Київ, 2015. 548 с.

91. Франчук К. Розвиток емпатії у професійному становленні майбутніх психологів. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спец. «053»-психологія. Хмельницький. 2023. 99 с.

92. Філоненко М. Психологія спілкування: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 224 с.

93. Філософія психології комунікації: практикум / уклад.: О. М. Сідоркіна, О. П. Скиба, Т. А. Пода, І. П. Скиба. Київ: НАУ, 2021. 64 с.

94. Фурман А. А. Концепт досвіду в індивідуальній психології Альфреда Адлера. Психологія і суспільство, 2012. № 3. С. 78-94.

95. Чарченко П. Теоретичні підходи до структури комунікативних здібностей. Витоки педагогічної майстерності. 2012. Вип. 9. С. 315-318.

96. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2004. 304 с.

97. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика: навчальний посібник / Ю. М. Чала, А. М. Шахрайчук. Харків: НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.
98. Черезова І. О. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2014. № 1 (1). С. 103–107.
99. Чеканюк Ю. В. Індивідуально-психологічні особливості комунікативного потенціалу особистості психолога. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр» за спец. «053»-психологія. Умань. 2024. 51 с.
100. Шамне А. В. Динаміка психосоціального профілю школярів підлітково-юнацького віку у історичній генезі. Варіативність соціалізації особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства: монографія /кол. авторів; ред. Н. М. Токаревої. Кривий Ріг: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2017. 220 с.
101. Шевченко С., Фалько Н. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх психологів. Габітус. 2020. №2(18). С. 143 – 148.
102. Шевченко Т. С. Розвиток комунікативної компетентності здобувачів освіти. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спец. «053»-психологія. Кривий Ріг. 2023. 78 с.
103. Шинкар М. І. Проблема асертивності в сучасному суспільстві. Вісник Національного університету оборони України. Серія: Питання психології. Київ, 2020. Т. 1. Вип. 54. С. 210-213.
104. Якимчук Ю. В. Теоретико-методологічний аналіз комунікативних здібностей у сучасній психологічній науці. Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України /за заг. ред. С. Д. Максименка. Київ, 2007. Т. 9. Ч. 3. С. 469-477.
105. Adler A. The Individual Psychology of Alfred Adler A Systematic Presentation in Selections from His Writings Basic Books, New York. 1956. 503 p.
106. Duran Robert L. Communicative adaptability: A measure of social communicative competence. Communication Quarterly. 2021. № 69(5). P. 320-326.
 URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01463378309369521> (Last accessed: 20.05.2025).

107. Hall C. M., Chinn C. A., & Goin L. I. Assessing communicative competence in an undergraduate biology course. *Journal of Microbiology & Biology Education*. 2015. 16 (1). P. 28-37
108. Kettell R. Psychometric theory and the assessment of communication skills. *British Journal of Educational Psychology*. 2001. 71(2). P. 241-255
109. Kim S., & Song H. The Relationship between Communicative Competence and Teacher Effectiveness in EFL Classrooms. *TESOL Journal*. 2017. 8 (2). P. 334-357
110. Sugito, S., et al. "Enhancing students' communication skills through problem posing and presentation. *International Journal of Evaluation and Research in Education*. 2017. 6 (1). P. 17-22.

